

Open brief aan P.L. Tak

Jacob Israël de Haan

editie Rob Delvigne en Leo Ross

bron

Jacob Israël de Haan, *Open brief aan P.L. Tak* (ed. Rob Delvigne en Leo Ross). Peter van der Velden, Amsterdam 1982

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/haan008rdel01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / Rob Delvigne & Leo Ross

Voorspel

Op 5 juni 1904 kon men in Het Volk, partijblad van de SDAP, de volgende advertentie lezen: ‘Verschenen bij Jacq. van Cleef, Amsterdam: PIJPELIJNTJES door Jacob de Haan’. Op 9 juni begon de verspreiding van de roman. De schrijver, sinds april 1903 aan Het Volk verbonden als redacteur van de kinderrubriek in het Zondagsblad, werd door zijn hoofdredacteur P.L. Tak op staande voet ontslagen. In de krant verscheen een berichtje: ‘Wij deelen mede, dat de heer Jacob de Haan niet meer aan ons Zondagsblad zal meewerken’. En van Tak ontving De Haan een persoonlijk briefje: ‘Het zal u duidelijk zijn, dat (...) uwe medewerking aan het Zondagsblad van Het Volk moet eindigen’. Maar zo duidelijk was dat niet. De Haan kon zich als redacteur van de kinderrubriek ontslagen achten, maar uit Taks woorden moet men wel afleiden dat ook eventuele bijdragen van hem aan het Zondagsblad *buiten* die rubriek voortaan door een veto waren getroffen. Kennelijk vond Tak het auteurschap van *Pijpelijntjes* onverenigbaar met elk medewerkerschap aan Het Volk, ja, zelfs met het lidmaatschap van de SDAP: zowel in de krant als in het briefje is sprake van een ‘heer’ De Haan, terwijl de socialisten in die tijd elkaar als ‘partijgenoot’ plachten aan te duiden. En kennelijk was een en ander voor Tak zoiets vanzelfsprekends dat de argumentatie achterwege kon worden gelaten. Dat er nu allemaal praatjes in omloop zouden komen - was er iets gebeurd?, had De Haan zich bij Het Volk, binnen of buiten het Zondagsblad en de kinderrubriek, aan iets aanstoot-

gevends, iets ‘pijpelijntjesachtigs’ schuldig gemaakt? -, dat nam Tak blijkbaar op de koop toe. Achteraf moet men zijn optreden tegen De Haan wel minstens als buitengewoon onzorgvuldig kwalificeren.

Helemaal een onbeschreven blad in de letteren was Jacob Israël de Haan in juni 1904, toen *Pijpelijntjes* uitkwam, niet. Hij had tussen 1900 en 1904 een hoeveelheid gedichten gepubliceerd in *De Gids* en in het tijdschrift *Nederland* (redacteur: M.G.L. van Loghem); daaronder een drama in verzen *Spel van verwoest Jeruzalem*, dat aan Aletrino was opgedragen. En in *Het Volk* liet hij zijn aanwezigheid ook buiten de kinderrubriek duidelijk merken in de vorm van artikelen, verhalende schetsen en rijmsels met een sentimenteel-sociale strekking. In 1904 publiceerde hij in het Zondagsblad onder meer de drie korte verhalen ‘Horloge’ (31 januari), ‘Boeven’ (28 februari) en ‘Verhuizen’ (10 april), die een relatie met het latere *Pijpelijntjes* vertonen; men zou ze kunnen beschouwen als bewerkingen van materiaal uit de roman of ook wel als afgeronde voorstudies, maar één ding is zeker: iets ‘pijpelijntjesachtigs’, iets onfatsoenlijks hebben ze niet. Van een afstandje is het natuurlijk gemakkelijk om in bijvoorbeeld één van de handelende personen van het verhaal ‘Horloge’, te weten ‘Arnold de student die altijd Sam genoemd werd’, de figuur van Sam uit *Pijpelijntjes* te herkennen (‘Sam heet eigenlijk Arnold, maar we noemen 'm altijd Sam’), maar van een speciale verhouding tussen Sam en de ik-figuur, het thema van *Pijpelijntjes*, wordt in het verhaal in *Het Volk* niet gerept. Nee, als scheppend kunstenaar droeg De Haan geen onvertogen woord aan *Het Volk* bij. Er was dan ook geen lezer die zich tot protest geroepen voelde, ook Arnold (Sam) Aletrino niet. In het verhaal ‘Advocaten-streek’, gepubliceerd in het Zondagsblad van 10 januari 1904, herkent men duidelijk een voorloper van één van De Haans latere *Nerveuze vertellingen*, het decadente en aanstootgevende ‘Over een blauwe en een ro-

de diamant', en de Chinees Hop-Ki uit de kinderrubriek van 31 januari 1904 zal men in 1907 in de onfatsoenlijke vertelling 'Het monster van China' zien terugkeren en in 1908 in *Pathologieën*, maar advocaat en Chinees lopen in 1904 nog keurig in de socialistische pas.

Toch begon De Haans werk ook buiten Het Volk aandacht te trekken. Over het *Spel van verwoest Jeruzalem* gaf Albert Verwey een gunstig oordeel ('De verzen zijn werkelijk verzen, geen jambisch proza, en sommige plaatsen zijn van verbeelding en zeggings gelijkelijk mooi'), en in het satirisch weekblad De Ware Jacob rommelde in april 1904 zelfs een klein onweer rondom 'Jakoppie' de Haan. Hij werd er 'een der lachwekkendste verschijningen in de gedrukte wereld' genoemd, zijn 'voogden' Van Loghem en Tak werden gemaand hun periodieken niet langer voor De Haans 'wee gedoe' open te zetten (of 'was J.d.H. al aan 't Volk, toen de heer Tak hoofdredacteur werd?'), men oppert dat De Haan 'zijn toevlucht neemt tot "la méthode naïve"', precies zoals een teekenaar, die niet tekenen kan, kinderpoppetjes namaakt'. En men neemt zijn socialisme op de korrel: 'Wie er tegenwoordig niet komen kan, sluit zich bij de S.D.A.P. aan (...) en laat zich door de goedmoedige arbeiders als hoed-proletariër aan een bezoldigd baantje helpen'.

Intussen, hoe De Haan ook over het socialisme gedacht mag hebben, met name over de verhouding tussen het socialisme en het kunstenaarschap (over Herman Gorter schreef hij in 1903: 'die is nu, jammer genoeg, sociaal-democraat geworden!'), hij heeft voor zijn bezoldiging toch ook wel iets voor de SDAP gedaan. Zo maakte hij in november en december 1903 een tocht helemaal om de Zuiderzee, om op te roepen tot steun voor de kinderen van de slachtoffers van de spoorwegstaking, of zoals hij het op 15 november 1903 in zijn rubriek uitlegt: 'om de mensen in verschillende plaatsen eens te vertellen, hoe allerellendigst de toestand van de arme kindertjes hier is'. Dat zijn reis

niet vlekkeloos verliep, is een tweede. Met de Groningers kreeg hij zelfs ruzie. Zijn optreden werd daar als onhebbelijk en aanmatigend beoordeeld, en toen hij zich verweerde en de Groningse socialisten verweet dat zij van hun overvloed niet wilden delen, gaf men hem te verstaan ‘dat hij voor een jong haantje veel te hard kraait’. Aldus Het Volk, december 1903. Ook in de kinderrubriek begaf De Haan zich een enkele keer op politiek terrein: bij een portret van Leo Tolstoj schreef hij op 17 januari 1904 over dienstweigering, een praatje dat zijn climax bereikte in een misschien niet helemaal socialistische, maar wel de meest revolutionaire uitspraak die we uit die tijd van De Haan kennen. Het was geen tijd voor pacifisme, schreef De Haan, en het was dom om dienst te weigeren en je een boel ellende vruchteloos op de hals te halen. Tolstoj's ‘haat tegen den oorlog’ maakte midden tussen de Russisch-Japanse geweldplegingen van toen geen schijn van kans: ‘Graaf Leo is dom’. Tegen deze uitspraak tekende de Sociaal Democratische Onderwijzers Vereeniging, waarvan De Haan geen lid was hoewel hij bij verschillende scholen een tijdelijk onderwijzersbaantje had waargenomen, verontwaardigd protest aan: ‘Wat we meenen, dat moet nagelaten worden in deze rubriek, is 't daarin behandelen van economische of politieke vraagstukken. (...) We meenen dan ook de redactie ernstig in overweging te mogen geven, haren medewerker te verzoeken, dit bij 't schrijven van kinderlectuur in 't oog te houden’. De redactie ging onmiddellijk door de knieën en beloofde de zaak te zullen overwegen (23 januari 1904). Maar De Haan hield voet bij stuk en beet in een ingezonden brief (28 januari 1904) fel van zich af: ‘ik moet 't recht houden, zelf te beoordelen wat voor de “kinderafdeeling” het beste past. (...) Een soort van S.D.O.V.-censuur kan ik heusch niet aanvaarden’. Trouwens, ook wel anderen vonden dat De Haan meer respect voor de grote Rus had moeten tonen. Nog maanden later werd hem zijn onbescheidenheid betaald gezet. ‘De

heer Jacob de Haan is 'n zeer buitengewoon jongmensch - dat is ons allen duidelijk geworden bij zijn overbluffende uitspraak over Tolstoy in het toenmaals door hem geredigeerde kindergedeelte van het Zondagsblad van het *Volk*: “Graaf Leo is dom!”” Aldus opende P.M. Wink zijn als vernietigend bedoelde aanval op *Pijpelijntjes* in het tijdschrift *Levensrecht*.

In het algemeen vulde De Haan zijn kinderrubriek minder verbluffend met wetenswaardigheidjes, raadseltjes, verbleekte moppen: ‘Kinderen, nu moeten jullie een opstel maken over het huis uwer ouders’, zegt een onderwijzer, waarop een ‘jongejuffrouw Goudmeijer’ antwoordt: ‘Mijn ouders hebben zeven huizen, meneer!’ En hier een voorbeeld van zo'n raadsel: ‘De kop van een koe,/ Het lijf van een hit,/ De staart van een aap,/ Leg die netjes naast mekaar,/ Dan is 't eerste raadsel klaar’; de oplossing luidt dan (hebt u het geraden?): ‘kip’. Hadden de kinderen twee raadsels goed opgelost, dan verlootte De Haan wel een prijs. Zo won Toosje de Lat twee konijnen, uitgelooft door een socialist in Friesland, toen zij onder meer een grote stad van veertien letters in Zuidoost-Europa wist te raden¹. Het winnaresje trekt de aandacht omdat haar adres samenvalt met het adres van de redacteur, dat boven de rubriek vermeld stond, en De Haan schreef een commentaar: ‘Beste lui, nu Toos nog twee konijnen wint is 't bij ons 'n heele beestenboel. We hebben nu een twintig dieren’ (21 februari 1904) - wat door de roman *Pijpelijntjes* wel bevestigd wordt (men denke aan het hoofdstuk ‘Kippelol’), terwijl we op ongezochte wijze nu ook de figuur van Toosje uit die roman kunnen identificeren². De Haan onderhield een levendig contact met zijn lezertjes. Een enkele keer excuseert hij zich dat hij werkelijk niet alle brieven van de kinde-

1 Konstantinopel

2 Voor de identificeerbaarheid van de personages in *Pijpelijntjes* en de problemen die daarmee samenhangen, zie: de commentaar en de annotaties bij onze editie van de roman

ren persoonlijk kon beantwoorden, maar met minstens één, Arnold Saalborn, voerde hij een echte correspondentie (door Saalborn later helaas bijzonder ongelukkig uitgegeven¹ in het boekje *Brieven aan een jongen*), en de kleine Saalborn is waarschijnlijk niet de enige geweest. Ook maakte hij met de kinderen wel uitstapjes, zoals naar IJmuiden met het zontje van de redacteur van het Zondagsblad, Ferdinand Vliegen, die daarover op 14 juni 1903 in de krant mocht berichten (‘Wat vond ik dat aardig van meneer De Haan mij uit te nodigen’), een verhaaltje dat met een foto van Ferdinand en meneer De Haan werd verlucht. Eind juni overweegt De Haan welk jongetje hij de volgende keer zal meenemen, in juli wordt het idee van een ‘reisklubje’ geopperd en in september is men naar Zaandam geweest en deze keer met een meisje erbij, want De Haan was gekapitteld dat hij alleen jongetjes meenam. (Een snufje ‘pijpelijntjesachtigheid’?) Verder spande De Haan zich in om mensen met een reputatie tot medewerking aan zijn kinderrubriek te bewegen, zoals Rik Roland Holst, Nelly Bodenheim, Nienke van Hichtum, Albert Hahn, Speenhoff; zelfs op Albert Verwey wordt een beroep gedaan. Men krijgt de indruk dat De Haan grote ijver aan de dag legde om van die kinderrubriek iets te maken, al vertoonde hij zich weinig op de redactie; zelf drukt hij dat zó uit: ‘ik bewerkte thuis mijn deel’. Thuis gaf hij ook privélessen, studeerde zelf voor het admmissie-examen van de universiteit, studeerde rechten, schreef *Pijpelijntjes*. Nadat de kinderrubriek hem was ontnomen, schreef hij aan Saalborn: ‘eigenlijk verwerkte ik mijn tijd er toch niet nuttig genoeg aan’.

Tak had intussen kunnen voorzien dat De Haan zich zijn rubriek en helemaal zijn medewerkerschap aan Het Volk niet klakkeloos zou laten ontnemen. De manier waarop De Haan de Groningse socialisten en de socialistische onderwijzers te woord had gestaan (hij had het woord ‘censuur’ zelfs laten val-

1 Zie: *Spektator*, tijdschrift voor Neerlandistiek, jrg 7 (1977/78) pp.595-598

len), bewees dat hij geen katje was om zonder handschoenen aan te pakken. Waarom stuurde Tak hem dan zo'n onverkwikkelijk briefje? Waarom liet hij een berichtje in de krant zetten waarin partijgenoot De Haan als 'heer' werd aangeduid en dus als socialist moreel geroyeerd? Hij joeg er De Haan mee in het harnas, haalde zich een polemieek op de hals die het lezerspubliek van Het Volk maandenlang in opwindning zou houden en werkte zelf het ontstaan van die praatjes in de hand waarvoor hij later zei zo bang geweest te zijn. Ondanks de biografie van G.W.B. Borrie weten we weinig van het privé-bestaan van deze Pieter Lodewijk Tak (1848-1907), die in oktober 1903 hoofdredacteur van Het Volk was geworden, als opvolger van Troelstra. Taks carrière in de SDAP begon laat, maar verliep des te briljanter. Bij de partij sloot hij zich eerst in 1899 aan. Vier jaar later was hij lid van het Partijbestuur in de tijd van *Pijpelijntjes* zelfs voorzitter. In juni 1904 werd hij voor de SDAP in de Gemeenteraad van Amsterdam en in de Staten van Noord-Holland gekozen, een jaar later in de Tweede Kamer. 'De redactie van Het Volk vormde echter ongetwijfeld voor hem de grootste belasting', schrijft Borrie. Toch was er nogal wat kritiek op Taks taakvervulling. De dagelijkse leiding van de krant en het schrijven van de hoofdartikelen liet hij allengs aan anderen over. Ook vond men hem als hoofdredacteur veel te weinig scherp, te weinig propagandistisch. Velen gaven aan de agitator Troelstra de voorkeur. In april 1905 overrompelde Tak de oppositie door af te treden en werd, zoals hij waarschijnlijk voorzien had, op het SDAP-congres in dezelfde maand bij acclamatie herbenoemd. We krijgen een beeld van Tak als van een ambitieus en handig, bedaard wikkend politicus, wiens paniecreactie op *Pijpelijntjes* niet helemaal verklaarbaar lijkt. In zijn persoonlijk optreden schijnt Tak innemend geweest te zijn. 'Het ging hem zoo goed af, zonder eenige aanstellerij wat vaderlijk te doen, zoodat de jongeren onder zijne vele vrienden en vriendinnen haast van zelf geneigd

waren hem als “oom Piet” te betitelen’, aldus de bekende vrijzinnig-democraat en Amsterdams hoogleraar Treub (geciteerd bij Borrie). Met zijn ‘glunder-opmerkzamen trek om den fijnen mond’ of ‘met dat satirieke glansje in de kleingeknepen oogen’, met ‘zijn vermogen om met jonge kunstenaars en schrijvers om te gaan, hen tot zich te trekken en te leiden’ en met het gezag dat hij als redacteur van De Kroniek en ex-redacteur van De Nieuwe Gids tegenover de jonge literator kon laten gelden, had deze man toch zonder moeite in een vriendelijk gesprek invloed en zelfs druk op De Haan kunnen uitoefenen, bijvoorbeeld om zijn boek uit de circulatie te nemen of om zijn ontslag zelf aan te bieden. Misschien beroerde dat boek *Pijpelijntjes* verborgen snaren in zijn ziel die hem de stuipen op het lijf joegen? Jan Rogier¹ zoekt een verklaring in deze richting: de ‘levenslange vrijgezel’ Tak had ‘iets tegenstrevigs van temperament en lichamelijkeheid’ te bedwingen. Misschien was hij ook alleen maar bang voor zijn carrière, bang voor met name de Antirevolutionaire geweldenaar Abraham Kuyper, van wie bekend was dat hij graag om zich heen sloeg met de beschuldiging dat men propaganda voor Sodom maakte. Een schandaal rondom De Haan juist in de week van de verkiezingen had Tak en de SDAP stemmen kunnen kosten: partijbelang en Taks belang vereisten dat Tak *rücksichtslos* ingreep. ‘De *mensch* Tak zoude dit ongetwijfeld nimmer hebben gedaan!’ meende De Haans zuster Carry van Bruggen later (geciteerd bij Borrie) en ze trok de filosofische conclusie ‘dat het partijverband forceeren kan tot dingen, die liggen ver beneden het geestelijk peil van hem, die ze bedrijft’. Wij voelen iets voor een combinatie van beide verklaringen; elke verklaring afzonderlijk lijkt ons niet helemaal voldoende om de overijlde maatregelen en de beledigende toon van Tak te begrijpen en vooral de onverzettelijkheid waarmee hij op zijn standpunt bleef staan, ook toen zich de gelegenheid voordeed

1 In *De Geschiedschrijver des Rijks en andere socialisten*, Nijmegen, 1979, pp. 275 en 324

om de zaak te regelen. De roman *Pijpelijntjes* verdween namelijk even snel en onverwacht van de markt als hij er verschenen was: Arnold (Sam) Aletrino kocht het boek op en vernietigde het, terwijl de uitgever Van Cleef overal, ook bij Het Volk, de verzonden recensie-exemplaren terugvroeg ('bijzondere redenen nopen mij daartoe') en zich in een oproep in het Nieuwsblad voor den Boekhandel bereid verklaarde alle geleverde exemplaren van *Pijpelijntjes* van de boekhandelaren terug te kopen.

De schrijver Aletrino, vriend van De Haan, gemeente-arts en als criminoloog verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, had zich in de tweede hoofdpersoon (Sam) van de aan hem opgedragen roman *Pijpelijntjes* herkend en hij niet alleen: 'ieder meende', schreef hij later aan Herman Robbers, 'dat inderdaad al de vuilheden die er in stonden, door mij gedaan waren'. Nu was er wel een verschil tussen de werkelijkheid en de *Pijpelijntjes*-wereld, het moet bijvoorbeeld een bijzondere sensatie zijn om als lezer van een roman je eigen begrafenis bij te wonen. Maar Aletrino aarzelde geen ogenblik. Het boek werd ijlings opgekocht en de vriendschap verbroken. 'Ik zie hem niet meer', klaagt De Haan in een brief aan Lodewijk van Deysse. En Aletrino gromt nog jaren later als De Haan in Rusland is: 'Voor mijn part maken ze in Rusland een progrom tegen hem'¹. De *Pijpelijntjes*-affaire is wel aan Aletrino en zijn werk blijven kleven. Wie in Aletrino's boek *Hermaphrodisie en uranisme* (1908) een passage tegenkomt als die waarin een jonge 'uranist' het geluk heeft in handen te vallen van een oudere heteroseksueel, die zijn probleem met hem bespreekt en hem op het goede pad houdt, en wie daarna hoort hoe de oudere vriend in *Pijpelijntjes* (tweede versie) de jongere toespreekt: 'Heb je dan niet genoeg an mij... ik geef je altijd je zin, om je maar van de straat af te

1 Aletrino en De Haan waren beiden van joodse afkomst. Voor 'progrom' leze men: 'pogrom'

houën', die denkt als lezer toch onwillekeurig: aha, dus dát bedoelde Aletrino! Zijn boek *Over uranisme* (1905) gaf Aletrino onder pseudoniem uit: Karl Ihlfeld.

Na het eerste briefje, waarin hij hem zijn congé gaf, stuurde Tak een tweede, welwillender briefje aan De Haan met het aanbod om eens over een en ander te praten, een aanbod dat De Haan afsloeg. Aldus de *Open brief aan P.L. Tak*. In werkelijkheid ging hij samen met een vriend, G.P. Frets, bij Tak langs en trof hem niet thuis. Nog dezelfde dag, 12 juni 1904, schreef Frets buiten medeweten van De Haan een brief aan Tak, waarin hij het opneemt voor zijn vriend. Frets deelt Tak mee dat hij De Haan zal trachten te bewegen weer toe te treden tot de SDAP (waar De Haan in hevige depressie uitgelopen was). De manier waarop Tak iemand heeft behandeld die 'zich in de partij, - nog ruimer - in de beweging, niet alleen verdienstelijk heeft gemaakt', maar ook 'in zijn werken geleid wordt door edele motieven', vindt Frets beneden peil. En dan stevent hij voortvarend op twee kernvragen af. Ten eerste: 'Is dhr De Haan, nadat hij Pijpelijntjes geschreven heeft, langer ongeschikt meewerker voor de kinderrubriek te zijn?'. Tak gaf immers geen argumenten of zoals Frets schrijft: 'U heeft gemeend, Uw argumenten niet behoeven te geven'. En ten tweede: 'kan dgl persoon lid zijn v.d. Partij en als zoodanig gewaardeerd worden?'. Daarmee stelt Frets de positie van de homofiele mens in een socialistische partij aan de orde. Volgens hem kon iemand homofiel zijn en toch een goed socialist. Voorwaar een dapper standpunt in een milieu waar men wel sprak van de biologische nietswaardigheid van de 'proselieten', ja, 'slachtoffers' makende 'uraniër', die geen recht op achting, laat staan op hoogachting kon laten gelden; wij citeren hier het opstel 'Het derde geslacht' van L.M. Hermans, gepubliceerd in het sociaaldemocratische maandschrift *De Nieuwe Tijd* (1904); redactie: Henriëtte Roland Holst, Frank van der Goes, Herman Gorter, Herman He-

ijermans en J. Saks. Het opstel werd op 15 november van dat jaar door Het Volk met instemming besproken. In dat milieu werd de homofiel in één zak gestopt met de prostituee als wanprodukt van het kapitaal, dat vanzelf wel zou verdwijnen wanneer Marx' ideeën werkelijkheid werden. Dit was ook de mening van de populaire socialistische moralist August Bebel, loftrouper van het burgerlijk huwelijk: als gevolg van uitbuiting en kapitalisme 'steigt die Zahl derer, die an unnatürlicher Befriedigung des Geschlechtriets kränken' (*Die Frau und der Sozialismus*, 1891). Naar Bebel werd ook in Holland geluisterd. Op 14 augustus 1904 sprak hij op een Internationaal Congres in het Concertgebouw te Amsterdam.

Na zijn vriend Frets schreef ook De Haan aan Tak. Hij spreekt hem op zijn beurt aan met 'heer' en niet met 'partijgenoot'. Hij deelt hem mede dat hij *Pijpelijntjes* heeft ingetrokken (maar niet dat Aletrino de kosten had gedragen) en meent dat er nu geen reden meer is om het ontslag te handhaven. Het gesprek met Tak stelt hij liever uit tot de vakantie, d.i. de schoolvakantie: De Haan, toen al juridisch student, gaf tijdelijk als invaller les aan een lagere school om wat bij te verdienen. Dan zullen de dingen 'wel tot kalmer klaarheid en vriendelijker waarheid komen', schrijft De Haan, een formulering die ongeveer zo terugkeert in een niet veel later geschreven brief aan de kleine Saalborn: 'de tijd zal deze onrust wel tot kalme klaarheid en vriendelijke waarheid brengen'. Maar in die brief kondigt hij de tweede versie van *Pijpelijntjes* aan: 'Er zal nu toch gauw eens 'n prozaboek van mij verschijnen, het is eigenlijk al uitgegeven geweest' (men realiseert zich goed dat *Pijpelijntjes* in juni 1904 door vrijwel niemand is opgemerkt, laat staan gelezen!) - en daarmee zijn we al in een volgend stadium van de *Pijpelijntjes*-affaire. Eerst volgt hier nog het belangrijkste gedeelte van de brief aan Tak.

Zeer geachte heer Tak, m'n plan was gisteren even bij u te komen om de dreigende zaak te bepraten, maar u was niet thuis. En ik mag niet veel uitgaan, omdat ik iets leelijks aan m'n longen heb.

Over de manier waarop u de zaak behandeld hebt willen we maar zwijgen, wat geeft 't als sociaaldemocraten elkaar bittere woorden toedouwen, maar me dunkt na 14 maanden zóóveel voor 'Het Volk' gedaan te hebben was dit grievende afscheid niet noodig geweest.

Misschien is een afscheid geheel niet nodig.

Geachte heer Tak, ik heb zelf begrepen, dat dit boek in dien vorm van mij, hoe goedbedoeld ook, de S.D.A.P. schade zou kunnen doen. Dit begrip is naar uw meening misschien wat te laat gekomen. Daar kom ik als 't vacantie is nog eens over praten en dan zal alles voor u wel tot kalmer klaarheid en vriendelijker waarheid komen.

In allen gevalle, omdat ik *dat* nadeel voor de S.D.A.P. vreesde, heb ik de geheele opslag van den uitgever gekocht. Dat heeft mij f 550 gekost, voorwaar geen kleinigheid¹.

Sine causa non effectum², maar als 'causa' weggenomen wordt, behoeft daar 't 'effectum' te blijven?

Is 't nu niet 't beste dat ik de kinderkrant maar rustigjes houd? Ras³ kan u gezegd hebben, dat ik al van plan was het neer te leggen, omdat mijn borst zoo'n pijn deed. Maar dat kunnen we ook later zien. Ik geloof, dat 't anders met de kinderkrant gauw uit zal zijn. En dat 't in allen gevalle de krant veel meer kosten zal.

Vliegen moge 't mij vergeven, maar gisteravond was 't snert.

1 Aletrino sprak later van 'een affaire van plusminus acht honderd gulden'

2 Zonder oorzaak geen gevolg, ook wel: niets is zonder oorzaak

3 Gerard Ras, vriend van De Haan

Maar De Haan keerde niet aan Het Volk terug. Zijn opvolger, Joh. Vorrink, vader van de latere socialistische voorman Koos Vorrink en auteur van een treurspel in verzen *Desastros*, bleef en informeerde al gauw naar zijn honorarium. Toch kwamen er tenslotte twee gesprekken tussen De Haan en Tak tot stand. ‘Oom Piet’ schijnt zich daarbij van zijn innemende en begrijpende kant te hebben laten zien, want groot is De Haans teleurstelling als men het eens wordt over een stuk van De Haan dat in Het Volk zal komen en als dat dan - het verscheen op 9 januari 1904 - vergezeld blijkt te gaan van een naschrift waarin Tak dezelfde botte bijl blijft hanteren als voorheen. De Haan schreef een tweede stuk en Tak weigerde publikatie: ‘Over deze zaak worden geen ingezonden stukken meer opgenomen’ (Het Volk, 11 augustus 1904). Wel wat optimistisch! De Haan, intussen weer partijlid, liep naar de Commissie van Arbitrage van de SDAP en eiste plaatsing van zijn stuk in de krant.

Intussen had De Haan *Pijpelijntjes* herschreven en bracht het opnieuw op de markt. De herkenbaarheid van Aletrino was in die tweede versie zorgvuldig weggewerkt, de opdracht aan Aletrino was vervangen door een paar versregels van de klassieke dichter Catullus, ook allerlei andere zaken waren veranderd, maar de strekking van het geheel was er alleen maar duidelijker, openhartiger op geworden. Een verzoek aan Lodewijk van Deysse om een voorwoord, om ‘de lui’ duidelijk te maken ‘dat mijn boek, of in allen gevalle *zoo'n* boek als artistiek werk heel goed kan zijn, afgezien van de immoreele (ach, immoreele sic immoreele) inhoud’, had geen resultaat gehad. ‘Als een boek artistiek goed is, dan hebben de leuterlui er verder niets mee van doen’, schreef De Haan aan Van Deysse (die de eerste versie van *Pijpelijntjes* gelezen had), ‘dat is de mooie Nieuwe Gidsregel, zoals u zegt, die wij nog jongeren dan u, zeer zeker moeten handhaven’. En hij pinde Van Deysse als het ware op diens vroegere, uitdagende uitspraken vast, zoals deze: dat er inzake

kunst 'noch van zedelijkheid noch van zedigheit sprake kan zijn', of deze: 'Tot een kunstenaar, van zijn werk sprekende, te zeggen: foei, wat is dat onzedelijk! of: u mag niet onzedelijk zijn!, dat is net hetzelfde als dat je tegen iemand op een zwemschoolgaanderij zoû zeggen: foei, hoe onbetamelijk, welke mijnheer loopt er nu met bloote borst en beenen!'. Dit had Van Deyssel naar aanleiding van een klein schandaal om zijn roman *Een liefde* geschreven in een nogal bekend geworden 'Zedelijkheids-causerietje' in *De Nieuwe Gids* (1888) en hij formuleerde daar meer dan een puur persoonlijk standpunt; men vergelijk de uitspraak van Willem Kloos: 'De criticus, als de kunstenaar, vraagt slechts of iets mooi, niet of iets wel fatsoenlijk en net en in de vormen is'¹. Dit bedoelde De Haan met 'mooie Nieuwe Gidsregel'. Maar de inderdaad wat ouder geworden Lodewijk van Deyssel, die zijn roman *De kleine republiek* gekuist had² en van zijn scandaleuze roman *Een liefde* een - zoals Henri Borel het uitdrukte³ - 'gesnoeide, gecasteerde editie' had vervaardigd, verving in een brief aan De Haan zijn oude uitspraak: 'de kunst wil niet in dien zin het menschengeluk bevorderen, dat zij van dadelijken invloed op hun gedrag zoû willen zijn', door een geamendeerde: 'Evenwel heeft in de latere jaren mijn eigen begrip van wat een letterkundig boek behoort te zijn zich eenigszins gewijzigd of aangevuld. (...) Langs dien lijn doordenkend komt men er toe de publicatie van een boek ook als daad in de samenleving te beschouwen, en het dus in een publicatie minder goed te achten indien zij bevordert levenswijzen die men meent, dat niet bevorderd moeten worden'. Van een voorwoord kwam dus niets. En evenmin gaf Van Deyssel toestemming om die brief, integraal, voorin de tweede versie van *Pijpe-*

1 In *Veertien jaar literatuur-geschiedenis*, Amsterdam, 1896, dl. II, p. 81

2 H.G.M. Prick, *De Adriaantjes. Een onderzoek naar wording en achtergronden van Van Deysse's Kind-leven*, Amsterdam, 1977, p. 76

3 In *De Telegraaf*, 15 april 1905

lijntjes af te drukken. Het boek verscheen zonder ruggesteuntje van de beroemde Tachtiger en ontmoette bij iedereen, behalve Aletrino, dezelfde irritatie en vijandigheid als zijn opgekochte voorganger (waarbij wij aantekenen dat ook deze ‘andersche editie’, zoals De Haan het uitdrukte, niet zo'n bar groot aantal vertoornde of niet vertoornde kopers en lezers heeft gevonden). Een advertentie van de uitgever Van Cleef werd door Het Volk geweigerd (10 augustus 1904), zogenaamd omdat het boek tegen de zin van de schrijver werd uitgegeven, ‘en ook omdat het boek in zijn “fantasie-pakje” een moreel gevaar oplevert’. Op 12 augustus kreeg Van Cleef gelegenheid om de verdachtmaking aan zijn adres te rectificeren. De ‘andersche’ editie van *Pijpelijntjes* doorkruiste de Haans campagne voor eerherstel in de socialistische gelederen en zonder twijfel met opzet. Als eerste doel stond De Haan voor ogen: erkenning als kunstenaar. Als tweede: rehabilitatie als socialist.

Het Volk volhardde in zijn weigering om de advertentie voor *Pijpelijntjes*-tweede versie te plaatsen. Toen smeedde De Haan zich een nieuw wapen: hij stelde uit socialistische schetsjes een bundeltje *Kanalje* samen en voegde aan zijn naam op het titelblad toe: ‘Schrijver van *Pijpelijntjes*’. Zo zouden de partijgenoten toch wel moeten inzien dat homofilie en socialisme heel goed samen kunnen gaan. Verder rekende hij er waarschijnlijk op dat men *Kanalje* niet zou recenseren zonder *Pijpelijntjes* erbij te betrekken, een verwachting waarin hij zich niet bedrogen zag, al keerde de speerpunt zich weer tégen hem. In bijvoorbeeld De Telegraaf van 19 november 1904 werd aan de bespreking van *Kanalje* (‘kleurloos realisme’) gemeen toegevoegd dat de schrijver ‘beruchtheid door een vorig penne-product’ verwierf. En De Haan rekende erop dat Tak een advertentie van *Kanalje* niet zou kunnen tegenhouden, omdat de verhalen uit dat boekje voor een groot deel in Het Volk gepubliceerd waren geweest. Inderdaad verscheen in Het Volk op 20 oktober 1904

een eerste advertentie van uitgever Lankkamp, op 23 oktober van Van Cleef een tweede (hoewel Van Cleef dit boekje niet had uitgegeven), op 25 oktober weer één van Lankkamp, met op 2 november aan de annonce als aanbeveling toegevoegd een citaat uit Voorwaarts en op 2 december ook nog citaten uit: Volksonderwijzer, Voorpost en Arnhemsche Courant. Dit was bedelen om een recensie. Maar *Kanalje* was natuurlijk ook in de ogen van Tak reclame voor *Pijpelijntjes*. Het boekje werd niet besproken.

In de Commissie van Arbitrage probeerde Tak de zaak-De Haan op de lange baan te schuiven, maar succes had die tactiek niet. Het kwam tot een botsing tussen Tak en de Commissie, die op 15 november 1904 zelfs tijdelijk aftrad, maar op den duur toch aan het langste eind trok en Tak een reprimande toediende. De Haans klachtenlijstje was inmiddels aangegroeid tot een aantal punten, waaronder de weigering van de advertentie voor *Pijpelijntjes*-tweede versie. Opmerking verdient punt drie van het lijstje (zoals het later werd afgedrukt in een partij-interne publikatie van de Commissie, maart 1905): ‘De Haan werd ontslagen als onderwijzer te Voorschoten, omdat hij niet op het stuk van Tak antwoordde en dus schuld bekende’. In Voorschoten (een plaatsje bij Leiden) had men dus geloof gehecht aan de verdachtmakingen die Tak over de ‘stemmingen’ en de ‘kranke fantazie’ van De Haan in Het Volk van 9 augustus 1904 gespuid had. Niet de publikatie van *Pijpelijntjes* heeft het ontslag van De Haan als onderwijzer in 1904 bewerkstelligd, maar het optreden van Tak. Toen de Commissie aan Tak vroeg hoe hij het verantwoordde dat De Haan door zijn toedoen ‘in zijn moraliteit en daardoor in zijn brood, schade had geleden’, beweerde Tak simpeltes dat hij ‘de persoonlijke moraliteit van De Haan’ *niet* had aangetast.

Van het verblijf van De Haan in Voorschoten na de zomer van 1904 is ons verder weinig bekend. Hij had er een ‘tamelijke

betrekking', zoals hij aan Van Deysse schreef; aan Herman Robbers rekent De Haan later in ronde cijfers voor, welk jaarsalaris hij eerst bij Het Volk en daarna in Voorschoten verspeeld heeft: 'Ik heb door het geschrift "Pijpelijntjes" eene gemakkelijke betrekking verloren van f 1200, daarna een andere van f 1000'. Hendrik de Vries¹ beschrijft hoe De Haan zich in Voorschoten zó liet meeslepen door zijn geestdrift voor de toen nogal omstreden Giza Ritschl dat hij 'in de blijde verwachting van een nieuwen bundel' van deze dichteres de kinderen op het plaveisel liet schrijven: 'Giza Ritschl komt!' De Haans bewondering voor Giza Ritschl grenst aan verering. 'Mooie kunst, dat zijn de versjes van Giza Ritschl en van Verlaine', schreef hij aan Saalborn. En: 'die Giza, jongen, dat is eerst een ware kunstenaar'. Zijn excentrieke daad in Voorschoten past bij de excentriciteit van deze Hongaarse circusartiste, die op tournee tegen de rijke Indischman Bas Veth² opbotste bij een spoorwegongeluk (zij sprak later steeds van haar 'Eisenbahnglück'), een beetje Nederlands leerde en in die taal gedichten schreef. In haar werk, aldus Den Gulden Winckel, 'murmelt een fontein van weedom, die in droomerigen stralenval neerdropt, en somwijlen een poëtisch geluid doet hooren.' De Haan logeerde in de zomer van 1904 bij haar op de villa in Bloemendaal die Bas Veth voor haar gekocht had.

Na het intermezzo in Voorschoten keert De Haan in november 1904 'heel naar' (zoals hij aan Van Eeden schrijft) in Amsterdam terug. Aan Van Deysse schrijft hij: 'ik heb nog altijd geen andere betrekking, mijn geld raakt op en ik kan niet werken', maar hij schrijft óók aan zijn tweede roman: *Pathologieën* (die al in *Pijpelijntjes*-tweede versie was aangekondigd). Een enkele keer verschijnt een bijdrage van De Haan in het Zondagsblad

1 Giza Ritschl, *Keur uit liefdeverzen*, ing. door Hendrik de Vries, Maastricht, 1939, p. VIII

2 Auteur van een knorrig boek *Het leven in Nederlandsch-Indië* (1900)

van Het Volk, zoals op 5 februari 1905, als de redactie een verhaaltje uit *Kanalje* overneemt: 'Fabrieksmeid'. Voorzichtig wordt aan het standpunt van Tak geknabbeld.

Dan spreekt ten langen leste de Commissie van Arbitrage haar beslissing uit. Het optreden van Tak wordt scherp afgekeurd. 'Ik ben blij, dat niet de zonden van Sodom en Gomorra met Het Volk in verband zijn gebracht', aldus had Tak bij het verhoor verklaard. 'Onze vijanden zijn niets vies er in allerlei krantjes partij van te trekken.' De Commissie verwerpt deze zienswijze en geeft als oordeel: 'dat de partij en de redactie van *Het Volk* een zeer verkeerden weg zou opgaan als ze zich liet beheerschen door vrees voor 't gekal en 't geraas van onze vijanden'. Het stuk van De Haan van 11 augustus 1904 wordt alsnog in Het Volk geplaatst, 'krachtens uitspraak van de commissie van arbitrage' (16 februari 1905). Het was vriendelijk van toon, veel vriendelijker dan de schrijver na een half jaar gestemd was geraakt. Op 18 februari 1905 krijgt hij een tweede stuk in Het Volk geplaatst: 'Censuur'.

In dit stuk deelt De Haan mee een motie bij district V van de SDAP afdeling Amsterdam ingediend te hebben, te behandelen op het SDAP-congres in april: 'Het congres verzoekt de redactie en de administratie van Het Volk zich van iedere censuur over werken van kunst en wetenschap te onthouden'. De Haans toon is die van de Tachtiger kunstenaar die in halfbeschaafd gezelschap zijn recht opeist: 'litteraire waarde en zedelijkheid behooren precies even streng gescheiden te zijn als b.v. iemand's geschiktheid als ambtenaar en zijn religieuze of politieke overtuiging'. 'Het Volk wil geven een litteraire critiek, welnu, dan moet 't zich ook niet inlaten met quaesties van moraliteit in de litteratuur. Ik begrijp wel, hoe dat komt. Men is nog altijd te veel van meening, dat een laat ik maar zeggen immoreel litterair boek minder duldbaar zou zijn dan een o, zoo braaf boek, dat litterair slecht is. (...) In een litteraire kroniek behoort een boek

als literatuur te worden beoordeeld. Het gaat niet aan, daar willekeurige uitzonderingen op te maken, zooals met mijn boek “Pijpelijntjes” is gebeurd.’ Het enige, wat de lezers over dat boek te horen hadden gekregen, was immers het advies van Tak geweest om het niet te lezen (9 augustus 1904). ‘Een litterair overzicht,’ vervolgt De Haan, ‘is geen beoordeling zoo maar eens af en toe van een braaf boek’ (men kan daarbij denken aan *Sjofelen* van Henri Hartog, waarover in Het Volk zelfs een recensie in twee delen had gestaan, op 27 en 30 augustus 1904), ‘maar dient om de lezers een kijk te geven op wat in de nederlandse literatuur gebeurt. Evenzoogoed als een politiek overzicht niet een bespreking is van wat de redactie sympathiek is, maar van 't heele gebeuren in onzen tijd.’

Voorts protesteert De Haan tegen de weigering van de advertentie voor *Pijpelijntjes*-tweede versie, d.i. censuur door de administratie. De partij wenst advertenties te weigeren voor boeken ‘die strijdig zijn met de algemeen erkende beginselen van zedelijkheid in ons land. Dit is een proeve van onzin, waarop noodwendig iedere poging tot 't vaststellen van moraliteitsprincipes uitloopen moet, omdat zoo'n vast principie er niet is’. In feite komt het erop neer dat het Volk de ‘moraliteitsprincipes’ van de bourgeoisie hanteert. Tenslotte vraagt De Haan zich af met welk recht op dat moment de SDAP zo fel van leer trok tegen een wetsvoorstel van de christelijke regering om minder wenselijke drukwerken op de postkantoren te censureren: ‘als de postadministratie eens weigerde mijn boek “Pijpelijntjes” te verzenden, dan deed die precies wat de administratie van Het Volk ook doet, n.l. weigeren mede te werken aan de verspreiding van een slecht boek’. De redactie van Het Volk ontkende in een naschrift laconiek dat zij censuur toepaste.

Op 21 februari 1905 probeert een anonieme partijgenoot uit Rotterdam de schrijver in Het Volk te ridiculiseren: ‘Noch ik, noch één van mijn litterair ontwikkelde kennissen heeft ooit in

het werk van d.H. eenige litteraire qualiteit kunnen ontdekken. “Pijpelijntjes” lezen wij geen van allen - het zou echter al zeer wonderbaar zijn, wanneer d.H. zich daarin opeens als artiest had ontpopt’.

Op 22 februari wordt De Haan in de correspondentierubriek niet zonder dreiging tot geduld gemaand: ‘Wij hebben nog een paar stukjes tegen u liggen en geven u dus in overweging ze alle drie tegelijk te beantwoorden’. Een zekere Blanche Koelensmid¹ valt De Haan bij: hij waarschuwt wel tegen ‘stuitende advertenties’, maar vindt ook dat ‘de litteratuurrubriek litteratuur (moet) beoordeelen of niet beoordeelen, maar niet andere dingen erbij halen’.

Op 24 februari schettert de trompet van L.M. Hermans, de propagandist van de SDAP in Rotterdam en auteur van een boekje *De spiegel der waarheid* (1903) waarin hij fel van leer trekt tegen ‘het diep treurige in onze seksueele verhoudingen’, tegen ‘de valsche schijn’, tegen ‘het niet durven uitkomen voor zijn gevoelens’. Een geboren *Pijpelijntjes*-lezer, denkt men. Nu, vergeet het maar! Deze Hermans was immers óók de schrijver van het opstel ‘Het derde geslacht’ in *De Nieuwe Tijd* en hij zal aan zijn anonieme stadgenoot en diens literair ontwikkelde kennissen wel eens even vertellen wat zij hebben gemist door *Pijpelijntjes* niet te lezen: ‘gloeiende beschrijvingen van de walgelijke omarmingen en zoenpartijen van twee jeugdige heeren, die af en toe een jongen van de straat oprapen om zoogenaamd een buitenkansje te hebben’.

Op 4 maart wordt De Haan weer door de redactie tot geduld gemaand. Op 5 maart publiceert *Het Volk* het Congresvoorstel van De Haan zoals het door district V van de SDAP afdeling Am-

1 C.H.A. Blanche Koelensmid, eerste secretaris van de SDAP afdeling Hilversum; hij maakte een geautoriseerde toneelbewerking van Marcellus Emants' gedichten *Godenschemering* en *Loki*, gepubliceerd onder de naam *Godenschemering* (Haarlem, 1910)

sterdam was aangenomen: ‘De administratie van *Het Volk* is niet gerechtigd advertenties over boeken van kunst en wetenschap te weigeren’. Op 7 maart krijgt De Haan weer het woord in de correspondentierubriek.

Hij gaat kort in op het stukje van Blanche Koelensmid, rekest bondig af met Hermans (die gaf een ‘schieve’ voorstelling van *Pijpelijntjes*) en besteedt weer veel aandacht aan zijn voorstel voor het SDAP-congres, ditmaal helemaal op leerstellig-marxistische toon. ‘We leven in een tijd van dogma-dwang en censuur. Kunsten noch wetenschappen zijn bij deze regeering veilig. (...) Daartegen moeten wij als sociaaldemocraten stevig en beslist stelling nemen. Onze beginselen verzetten zich tegen censuur. Wij hebben niet een Openbaring, iets “dat nooit wisselt en in niets ontbreekt”. Voor ons zijn recht, godsdienst, moraal, kunst, slechts ideale [= ideële] afspiegelingen van 't economisch leven in eenen tijd. Wij verklaren de veranderingen in recht, moraal enz., noodzakelijk uit de produktiewijze. (...) En nu lezen we daar ineens in het verslag van het P.B. [dit verslag van het Partijbestuur van de SDAP is ons onbekend], dat dit mee kan gaan met 't weigeren van advertenties voor boeken, die *strijdig zijn met de algemeen erkende beginselen van zedelijkheid in Nederland*. (...) Maar eenmaal een vaste regel zooals van 't P.B. aangenomen zijnde, raakt men in uiterste moeilijkheden. Zooals de roomschen hun moraal moeten knoeien en draaien om ze aan de behoeften van den tijd aan te passen. In dit licht gezien, is mijn voorstel geloof ik eenvoudig genoeg. Dringend beveel ik het nogmaals aan bij allen, die de vrijheid van geestelijke beweging in de partij liefhebben’. En ten slotte vraagt De Haan waarom de redactie van het Zondagsblad van *Het Volk* bijdragen van hem aanneemt en zelfs om nieuwe bijdragen heeft verzocht. ‘Waarde redactie, wenscht ge hiermee te bekennen, dat ge in Juni onnoodig bruusk zijt geweest?’ - Tak antwoordt hierop: De Haans uitsluiting betrof alleen de kinderrubriek.

Daar was het waar De Haan zijn tegenstander wilde hebben. In juni had immers heel duidelijk in de krant gestaan ‘dat de heer Jacob de Haan niet meer aan ons Zondagsblad zal meewerken’. Tak krabbelt terug en De Haan maakt daar gebruik van om zijn aanval te verscherpen. Hij lijkt steeds zekerder te worden van zijn zaak. Op 10 maart werpt hij de redactie voor de voeten: ‘Dit streng gescheiden houden van kinderrubriek en *Zondagsblad* geeft aanleiding tot allerlei commentaren’. En hij vraagt ronduit: ‘Is er in de veertien maanden, dat ik veel en veel in de kinderkrant schreef, en ook daarbuiten voor de kinderen deed, iets van een verkeerden invloed gebleken?’ - Tak antwoordt: ‘Den schrijver van “Pijpelijntjes” kinderen te doen voorlichten, achten wij hoogst ongewenscht. Is dat zoo onduidelijk?’

Maar met zo'n dooddoener stelt men het streng logisch werkend brein van een getergd jong genie niet buiten gevecht! In *Het Volk* van 14 maart 1905 is De Haan dus weer present: ‘Heb ik mijn psychologisch-sexueele ideeën ooit bij de kinderen gebracht? In de krant niet, dat weten we allemaal. Maar buiten de krant? Dat wordt gezegd, met 't oog op uw houding tegen mij. Antwoord nu toch eens rechtuit op mijn vraag. Als onze tegenstanders tegen sociaaldemocratische onderwijzers te keer gaan, dan zeggen we toch ook: “hun onderwijs is neutraal”. Mijn geval is eenzelfde.’ - Zeer uit de hoogte klinkt het antwoord van Tak: ‘Met wat “gezegd wordt” hebben wij niet te maken’. Maar De Haan wèl, zou men zo denken, want die werd erop aangezien. Hij was er zelfs zijn baantje in Voorschoten door kwijtgeraakt. En was het niet Tak zelf die voor de arbitragecommissie verklaard had: ‘Ik ben blij, dat niet de zonden van Sodom en Gomorra met *Het Volk* in verband zijn gebracht’? Tak vervolgt: ‘Wij willen nog wel wat duidelijker zeggen wat wij bedoelen, al gelooven wij dat ieder ander dan De Haan zelf ons wel begrepen zal hebben. Den jongen man, die een “psychologisch-sexueele ideeën”-dispositie had als uit zijn boek

bleek, achten wij niet de geschikte om aan kinderen leiding te geven, ook al was van die dispositie te voren niets gebleken.’

Intussen kwam afdeling III van de SDAP in Rotterdam, *plus Tak que Tak*, met een Congresvoorstel: ‘Het congres draagt de redactie van *Het Volk* op geen medewerkers aan het Zondagsblad toe te laten, wier medewerking schadelijk kan zijn voor de propaganda’. En de afdeling-Hilversum formuleert voor het Congres een motie van afkeuring tegen De Haan en een van goedkeuring jegens de houding van Het Volk inzake het boek *Pijpelijntjes*. Men wenst met name ‘dat redactie en administratie van *Het Volk* volkomen vrijheid moet gelaten worden in het plaatsen of weigeren van advertenties en het samenstellen van alle rubrieken der courant, behoudens verantwoording aan de partij’. De Haan reageert met zelfbeklag: ‘is tegen den schrijver van 't veelversmade “Pijpelijntjes” dan zoowat alles gepermitteerd?’.

Op 16 maart ontkent zekere Jac. Van Emden dat in de SDAP of in Het Volk censuur wordt toegepast, ook niet jegens *Pijpelijntjes*: het boek is eenvoudig niet besproken, maar dat is heel iets anders. De Haan eist dat de administratie van Het Volk geen advertenties over boeken van kunst mag weigeren. Maar is *Pijpelijntjes* wel een boek van kunst? Tegelijk protesteert zekere J.A.P. tegen zo'n zondvloed van stukken van De Haan. Tak reageert met een air van machteloosheid: ‘het formele recht tot zijn stukken kan d.H. niet ontzegd worden en de uitspraak der commissie van arbitrage bindt ons in die richting’. Daarop zal de secretaris van die Commissie, C. Bijkerk, verontwaardigd reageren (23 maart): de Commissie bindt door haar uitspraken niemand behalve voor het geval waarvoor haar tussenkomst is ingeroepen. ‘Wij zijn geen redactie.’ En Tak krijgt een veeg uit de pan: ‘het gaat niet aan in 't publiek *de gevolgen van de onverstandige manier van handelen der redactie* te wijten aan een ander instituut van de partij’. In een naschrift houdt Tak vol dat de Com-

missie toch invloed uitoefent, zoals ook rechtspraak ‘feitelijk haar invloed verder doet gevoelen dan het behandelde geval.’

Even lijkt De Haan de moed te verliezen. ‘Als ik maar wat vinden kon, dan ging ik wel naar Indië of zoo,’ schrijft hij aan Lodewijk van Deyssel, zoals ook zuster Anna in zijn latere roman *Ondergangen* in grote nood als laatste *escape* bedenkt: ‘...als ze naar Indië ging’... Maar op 18 maart weeft hij weer onverdroten verder aan het net van argumenten waarin hij Tak wilde vangen. Als de administratie van Het Volk (en volgens hem wond Tak de administratie om zijn vinger) advertenties op morele gronden weigert, aldus redeneert De Haan, dan aanvaardt zij voor wèl opgenomen advertenties de morele verantwoordelijkheid. Hij wijst dan op de ‘quasi-medische’ boeken die een Amsterdams uitgever onder een tweede naam ‘lustig’ in Het Volk mag annunceren. ‘Laten we liever niets weigeren, dan zoo willekeurig te doen,’ adviseert De Haan en roept retorisch: ‘Is *Het Volk* dan een exercitieveld voor de moreele en litteraire liefhebberijtjes van zijn administrateur?’. Zijn toon krijgt iets schrils. In *Ontwaking* en in *Onze Eeuw* is *Pijpelijntjes* besproken en De Haan citeert: ‘Deze schrijver heeft de taal in zijn macht, en weet ons met zijn droge en rake woordkunst de mensen verbazend scherp uit te beelden’, maar hij citeert de betreffende recensie om begrijpelijke redenen niet volledig; de mededeling dat dominee Haspels het boek ‘als moreele daad veroordeelt’ geeft de teneur van diens kritiek maar zwakjes weer. De Haan bereikt hier juist een climax: ‘t is wel wonder, dat juist de leden van de S.D.A.P. niets dan schunnigheid, schunnigheid in mijn boek vinden’. - Tak acht het debat gesloten.

Op 26 maart neemt Het Volk in zijn verslag van de Tweede Kamer-debatten de passage op die het A.R.-kamerlid Bijleveld¹ wijdde aan De Haan: ‘Men zegt neutraal te kunnen zijn in de

1 Directeur van een gereformeerde kweekschool, sinds 1902 lid van de Tweede Kamer

school, maar de redactie van *Het Volk* logenstraft dat, door aan Jacob de Haan de redactie van de kinderrubriek te ontnemen, hoewel deze beweert, ook daar neutraal te kunnen zijn'. De redenering was van een onverbiddelijke logica: de sociaaldemocraten beweerden dat christelijke kinderen - het was de tijd van de debatten over christelijk en openbaar onderwijs - heel goed neutraal les konden krijgen van socialistische of zelfs anarchistische onderwijzers. Tak had het in de Gemeenteraad van Amsterdam opgenomen voor een anarchistische onderwijzer die geschorst en ontslagen was¹, omdat hij vond dat deze man ondanks zijn anarchistische ideeën zeer wel neutraal onderwijs kon geven. Maar voor de kinderrubriek van *Het Volk* moest je blijkbaar heteroseksueel zijn, ook al bleek van je dispositie niets. Het antwoord van het sociaaldemocratische Kamerlid Schaper aan Bijleveld (5 april 1905) kwam op 7 april in het verslag van *Het Volk* nogal lapidair terug: 'Weet de heer Bijleveld, die Jacob de Haan aanhaalde, geen verschil tusschen het verspreiden van socialistische ideeën en het beschrijven in romantischen vorm van de tegennatuurlijke liefde?'. Deze weergave van Schapers woorden is zeer onvoldoende en ook onjuist. Terecht wordt de ietwat moeizame tekst van Schaper (die enerzijds het standpunt van Tak verdedigde: 'een anarchist heeft ook recht om zijn beginselen aan te hangen, wanneer hij ze maar niet op de school brengt', en anderzijds onder de parallel met De Haan probeerde uit te draaien) in de *Open brief* volledig en letterlijk naar de Handelingen van de Tweede Kamer geciteerd. De Haan had zelf op de parallel van zijn geval met het neutrale onderwijs van niet-neutrale leerkrachten gewezen (14 maart). Misschien heeft Bijleveld zijn slim ideetje wel van De Haan gepikt.

Op 11 april 1905 tracht Blanche Koelensmid de zaak-De

1 M. Barendregt aan school nr. 63

Haan tot de juiste proporties terug te brengen: het gaat De Haan slechts om ‘een relletje in de partij’, en de hele kwestie neemt veel te veel plaatsruimte in beslag. In hetzelfde nummer van *Het Volk* prijkt een bijdrage van De Haan over caissonwerkers, een stuk in opruiend propagandistische toon (‘Arbeiders van Holland, hoe lang zal 't nog duren...’ enz.), de toon die velen in het werk van P.L. Tak zo node misten. Hoopte De Haan op aansluiting bij de oppositie tegen Tak op het aanstaande Congres, steun bij de groep om Troelstra, onder wiens opzweepend hoofdredactoraat hij eens medewerker van *Het Volk* was geworden? Maar Troelstra maakte op het Congres geen schijn van kans tegen Tak. De Haans mooie motie, waaraan nogal gedokterd was (hij luidde ten slotte: ‘De administratie van *Het Volk* is niet gerechtigd advertenties voor boeken van kunsten en wetenschappen te weigeren’, waarop de afdeling-Arnhem amendeerde: ‘tenzij deze boeken een immoreele strekking hebben’, en de afdeling-Amsterdam I voorstelde: ‘geen advertenties kunnen worden geweigerd op andere dan op politieke en economische gronden’), De Haans motie werd niet eens in behandeling genomen. Op 5 mei stelt De Haan in *Het Volk* vast dat allerlei voorstellen bij het Congres onbehandeld zijn blijven liggen en hij verzoekt om een referendum onder de partijleden... Ditmaal antwoordt niemand hem meer.

Op 20 juni verschijnt dan in *Het Volk* de advertentie van Jacq. van Cleef voor: ‘*Open brief aan P.L. Tak* door Jacob Israël de Haan. Prijs f 0,15’.

Open brief aan P.L. Tak

Hoofdredacteur van *Het Volk*; Lid van het Partijbestuur der SDAP¹; Lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland; Lid van de Gemeenteraad van Amsterdam²; Lid van de Schoolcommissie te Amsterdam; Lid van de Gezondheidscommissie te Amsterdam; Redacteur van *De Kroniek*; Voorzitter van de Vereniging: ‘Kunst aan het Volk’³

DOOR JACOB ISRAËL DE HAAN

- 1 Op dat moment was Tak zelfs voorzitter van het P.B.
- 2 Bovendien werd Tak eind juni 1905 gekozen tot lid van de Tweede Kamer
- 3 Het doel van ‘Kunst aan het Volk’ (opgericht in oktober 1903) was: ‘het begrijpen en genieten van kunst door de leden der arbeidersklasse te bevorderen’. Men wilde het echter ‘niet te hoog zoeken’ (*Het Volk*, 18 oktober 1904). Tak meende ‘dat allengs het bevattingsvermogen der arbeiders wel zou stijgen’ (*Het Volk*, 24 november 1904)

Motto:

*Want waarheid, dat 's al oud, vindt nergens heil of heul
Dies noemt men hem voor wijs, die vinger op de mond leit,
O, kon ik ook die konst, maar wat op 's herten grond leit
Dat welt mij naar de keel. Ik ben te stijf geperst
En 't werkt als nieuwe wijn, die tot de spon uit berst,
Zo 't onvolmaaktheid is, 't mag tot volmaaktheid dijen...*

...

*Of nu een snood harpij dit averechts zal duien,
Dat tegen d' overheên ik 't volk op wil ruien...
Zo loochen ik 't plat-uit...*

VONDEL ¹

1 Uit 'Roskam' (1630)

Waarde Partijgenoot Tak!

Wijl dat ik nu op het blanke eerste blad mijn open brief aan u schrijven ga, bevalt mij een harde angst. Want gij zijt een veel-vermogend en een grof-willend man, en ik ben maar een al te arm jong-man. Uw hand is zo bezwarend op mij geweest, ge weet het zelf wel, en tweemaal, toen ik uw barre hardhandsheid zó brekend voelde, heb ik u geschreven om wat matiging en wat gemak¹.

Maar gij hebt u niemaals gematigd.

Gij hebt mij geschonden met één schandaal van onuitspreekbare schenderij.

Gij hebt mij gebroken met bréukslag op bréukslag.

Gij hebt mij bezeerd in de fijnste werkingen van mijn aandoenelijk zenuwleven.

Gij hebt mij ziek gemaakt.

Gij hebt mijn leven berooid van wat men niet mankeren mag, het saamleven met gelijkgevoelenden, d.w.z. voor mij met de socialisten.

Gij hebt mij tot tweemaal toe van mijn broodwinning beroofd², en zonder welke ik niet naar de gematigde maat mijner behoeften kan bestaan. Ik ben een al te arm man geworden.

Gij hebt dit gedaan in naam van het partijbelang, zonder

1 Eén brief is bewaard gebleven in het Tak-archief in het HSG te Amsterdam

2 Bedoeld zijn: het ontslag bij Het Volk en de kwestie in Voorschoten

enige diepere noodzaak. En naar zedelijke noodzaak leven wij toch?

Ik heb u veel te vergeven. En ik kan het niet. Dit is een al kwetsend kwaad, dat gij mij hebt aangedaan. Als ik er aan denk, beven mijn zenuwen weer.

Toch, P.L. TAK, zou ik niet daarvoor de luide hulp van een betere openbare mening hebben opgeroepen. Ik zou die hevigheden tussen ons hebben gelaten. Niet waar, TAK, wanneer men u eens vertelde, dat ik grotendeels door uw minne moedwil een al te droevig deel van leven heb, dan zoudt ge nog wel eens spijt hebben gehad. Ik ken u slechts van éne zij: als een tartende tiran, een hard man van rotsgrove trots. Maar gij moet veel goeds hebben ook, veel hulpvaardigs. Gij zoudt uw mening over mij wel eens wat gematigd hebben; we hadden elkanders leven kunnen mijden; we hebben elkaar vroeger ook nooit ontmoet.

Doch er is meer.

Gij hebt mij als socialist grof gegriefd.

Gij hebt moedwillig, maandenlang, de rechtspraak in onze partij onmogelijk gemaakt.

Gij hebt toen men eraan toekwam u te rechten, met eigen-batig geweld, iedere rechtspraak belet.

Gij hebt u boven de democratie van de sociaal-democratische arbeiders geplaatst, en onze instituten met soevereine minachting gesmaad. Daartoe hadt gij, P.L. TAK, al waart ge nog verdienstelijker dan ge al zijt, en ge zijt zonder schijn van twijfel een zéér verdienstelijk man, daartoe hadt ge het recht niet.

Ik heb mij over uw handelingen beklaagd in het district, waar ik thuiswoon¹. Dat was de legale weg.

1 St. Willibrordusstraat 29 lag in district v. De federatie Amsterdam van de SDAP bestond uit negen afdelingen, samenvallend met de toenmalige kiesdistricten. Deze indeling stond los van de verdeling in wijken. Zo heette de Pijp officieel wijk YY. De zuidgrens ervan liep door de Willibrordusstraat. De even nummers behoorden tot wijk YY. De Haan heeft dus eigenlijk niet in de Pijp gewoond

De meerderheid der partijgenoten hebben een voorstel op de beschrijvingsbrief¹ gebracht, waarin men een onderzoek naar uw optreden vroeg. Dat was de wettige weg. Maar het onderzoek is niet gekomen. Op het Congres is over uw partijdig geweld geen mondvul gezeid.

Ja, P.L. TAK, nu heb ik de wettige weg langs mij gelaten. Had ik rechtvaardiger raad, beter baat geweten, ik had het niet gedaan.

En daarom bevalt mij angst. Een angstig vragen of 't maar niet beter is te laten wat niet te verweren² valt. Er is een storm van leed over mij heen gewerveld, en daar ben ik niet schadeloos uit opgetreden. Ik ben zeker, heel zeker, dat ik gedurig meer te verduren krijg. Het was beter als ik boog³; over de buigbaren onweert de dondering heen.

Maar ik kan het niet:

Omdat meer dan vrede en vriendschap, het recht ons van waarde moet zijn.

Omdat meer dan schijn-rust, schijn van eenheid, de rechtvaardigheid voor onze partij werkelijke waarde heeft.

Daarom moet ik uw handelingen bar, nakend neer-zetten, ontdaan van iedere omhang.

Ik moet het.

Neen, neen, te wreken wens ik mij niet. Als men dit zegt, moet ge het niet geloven. Want alle dingen hebben iets beters, waardoor ze bestaan. Alleen rechtvaardigheid heeft niet iets beters boven zich, en daarom moeten we de rechtvaardigheid zoe-

1 Brief waarin men tot een vergadering wordt opgeroepen en die tevens de agendapunten bevat

2 Verdedigen

3 In een brief aan Van Deyssel (16 maart 1905) schrijft De Haan: 'Moet ik dan alles van die menschen zachtmoedig en dankend dulden? Als gij uwe meening hadt gezeid, dan hadden ze nooit zoo durven doen. Verlaine zei: "Il faut qu'on sache, il faut qu'on plie". Juist, soms moet men buigen, om te mijden, dat men geheel verslagen wordt'

ken. Langs de padgebaande weg, wen¹ die rechtvaardig is, en anders waar ons hart ons weg wijst.

Zijt gij rechtvaardig geweest, P.L. TAK?

En ben ik onrechtvaardig?

Antwoord daar eens op. Maar niet in Het Volk, waar ge politiek leider zijt, doch voor u-zelf, als ge slechts een mens behoeft te wezen.

Dit is gebeurd:

1 Wanner

II

Onder dagtekening van 9 juni 1904 heb ik van u, partijgenoot P.L. TAK, deze brief:

Mijnheer De Haan,

Gister heb ik het door u uitgegeven boek *Pijpelijntjes* gelezen. Het zal u duidelijk zijn, dat na het verschijnen van dit boek, dat voor mij en zeker vele anderen een zeer ongewenste verrassing was, uw medewerking aan het Zondagsblad van Het Volk moet eindigen. Wij wachten dus geen kopij meer van u.

Met beleefde groet

P.L. TAK

Zó, zonder iets van dank of waardering, op een toon, die u als persoon vrij-staat, maar die als hoofdredacteur van Het Volk de uwe tegen een partijgenoot niemaals mocht zijn. Ge liet voor een deel der Amsterdammers het Zondagsblad een dag later verschijnen, om mijn reeds gezette kopij te kunnen knoeien¹. Toen ge dit deedt, hoofdredacteur van ons partij-orgaan, had ik veertien maanden aaneen met zorg en moeilijke opoffering van tijd en gelden, uw Zondagsblad gebaat². En dan te weten, dat ge zo zijt opgetreden uit kiezertjesangst en klerikalenvrees.

- 1 Het Volk van zaterdag 11 juni 1904 (op 10 juni verschenen; de kranten werden in die tijd één dag gepostdateerd) meldt: 'Het Zondagsblad krijgen ook die abonnees, die het anders Vrijdag ontvangen, eerst morgen'
- 2 Het eerste met Jacob de Haan ondertekende verhaal stond in Het Zondagsblad van 19 april 1903; de eerste kinderrubriek verscheen op 26 april van dat jaar

Kunt gij dan uw zelf niet bepalen naar eigen zedelijk inzicht? Wordt ge dan bepaald door de tegenstreving onzer anderswillenden?

Die eigen avond van deze bedroevende brief deeldet gij, nog bedroevender, mijn ontslag in de krant¹ aldus mee:

Wij delen mede, dat de heer De Haan² niet meer aan ons Zondagsblad zal meewerken.

Ge deedt die toon met opzet, meent ge dat het iemand ontging? De redactie van Het Centrum smulde er aan³. Ik zond u enige brieven van mensen, ge weet het nog wel, die het speet, dat ik zo uitviel. Deze hield ik bij mij en ik maak hem hieronder af⁴:

W.P.⁵ Zoeven lees ik dat ‘de heer’ Jb. de Haan (is u geen partijgenoot meer?) niet meer zal medewerken aan het Zondagsblad van Het Volk.

Hoewel ik zelf geen kinderen heb, ben ik toch gerechtigd èn op grond van eigen oordeel èn op grond van wat ik in mijn omgeving hoorde, u mijn waardering uit te spreken voor wat u met zo beperkte middelen van de zo ondankbare rubriek ‘voor kinderen’ hebt gemaakt.

Achtend,

MENDELS⁶

1 10 juni 1904

2 In de krant stond: ‘de heer Jacob de Haan’

3 Het katholieke dagblad Het Centrum schreef op 11 juni 1904: ‘Wanneer er stond, Jacob de Haan zonder meer, zou men kunnen aannemen, dat het afscheid in “païs en vreê” had plaats gehad. Nu er echter staat: “de heer Jacob de Haan”, krijgt de zaak een bedenkelijk aanzien!’

4 Afmaken: overnemen, overschrijven

5 Waarde Partijgenoot

6 Mr M. Mendels was tot 1902 redacteur buitenland van Het Volk, daarna bezoldigd propagandist van de SDAP in Zaandam, in 1905 lid van het P.B.

Waarde TAK, er woont een waarlijk menselijker partijgenoot dan gij zijt in Zaandam, weet ge het wel?

Van 10 juni heb ik ook 'n briefje van u, nadat een vrind van mij¹ u gesproken had.

Waarde De Haan,

Ik heb door een gesprek dat ik heden met R. had, enig meerder inzicht gekregen in de wording van het boek. En terwijl ik u als medewerker aan Het Volk dadelijk en beslist heb moeten afstoten, doe ik dat persoonlijk niet, voor het geval dat gij in deze voor u moeilijke dagen eens mocht willen spreken met iemand die wat ouder is, en die het leven kent voor welks moeilijkheden gij maar zwak en ongewapend staat.

M. gr.

TAK

Ge weet het, ik kwam niet, ik wenste met uw levenskennis geen kennis te maken. Maar ik wees u, en dat doe ik hier nog eens, op deze zin:

Ik heb door een gesprek met R. enig meerder inzicht gekregen in de wording van dat boek.

Het was wenselijker en menselijker geweest, zo ge eerst voor inzicht hadt gezorgd, en daarna hadt gedaan. Wen ge eens met de redacteur van het Zondagsblad² hadt gesproken. Die kende mij tamelijk wel, en gij kende mij nauwelijks van aanzien en stem, wjl ik thuis mijn deel bewerkte en zeldzaam³ op uw bureau verscheen. Maar gij, die zo voor schoolvergadering en on-

1 Gerard Ras (geboren 1880), student Duits aan de Universiteit van Amsterdam en partijlid; was in 1907 getuige bij De Haans huwelijk

2 W.J. Vliegen, een van de oprichters van de SDAP, de zogenaamde 'twaalf apostelen'

3 Zelden

derwijzersmacht spreekt¹, gij beheerst over uw mede-redacteuren als een bovenmeester over een stel kwekelingen. Gij preekt wel fris en puur water, maar gij drinkt een stevig glas stoere wijn.

Eindelijk, begin augustus, moe gesard en geduiveld, zond ik u een stuk voor de krant². Ja, toen heb ik u gesproken, twee maal, en wat was ik blij met uw diep doorzicht, wijl ik zo hoopte, dat iemand, die zó beter wist, zich wel uit prullige politiekse vreesjes onttissen³ zou. Maar gij hebt de, voor uw inzicht passende daden, versmaad.

Dit schreef ik in overleg met u, wat hieronder volgt, en volgt ook uw onderschrift:

Mijn verantwoording aan de SDAP

Nu dan wèl na lange tijd, wil ik nòg mijn verantwoording geven aan de SDAP. Omdat toch wel de lezers van Het Volk en de leden van de partij mogen weten, waarom mijn medewerking aan ons blad zó plotseling geheel ophield en waarom ik uit de partij ben gegaan. Ik had gehoopt, dat de tijd alles wel tot kalme klaarheid en vriendelijke waarheid zou brengen, maar daarop schijnt ten enenmale geen kans te bestaan. Ik zal de feiten precies geven zoals ik ze weet, de redactie zal misschien iets aan te vullen of te verbeteren hebben, maar dan hoop ik ook, dat 't uit is met al 't hatelijke praten achter ons om.

Ik schreef een boek *Pijpelijntjes* en behandelde daarin afwijkende sentimenten, waarover in Holland héél weinig nog maar geschreven was.

Tak vond, dat de schrijver van zo'n boek niet langer de kin-

- 1 Er speelde in die tijd de kwestie van de bevoegdheden van hoofdonderwijzer en zijn hulponderwijzers. Hun onderling overleg, de schoolvergadering, was kort tevoren verplicht gesteld
- 2 Het stuk verscheen op 9 augustus 1904
- 3 Ontwarren

derkrant van Het Volk kon schrijven; zodra hij het boek gelezen had liet hij mijn medewerking eindigen, en mijn gezette kopij zelfs vernietigen.

Mededeling daarvan werd gedaan per volgend bericht: ‘Wij delen mede, dat de heer Jacob de Haan niet meer aan ons Zondagsblad zal meewerken’.

De hatelijke toon van dit bijtende, bitse berichtje heeft mij zeer gegriefd, en trouwens in en buiten de partij (Het Centrum b.v.) de aandacht getrokken evenals ‘de heer’ d.H. Voor mij betekende het tenminste een moreel royement van de kant van een groep personen, die ik zozeer waardeer als ik de redactie van Het Volk doe. Ik nam ontslag als lid van de partij. Op de kwestie zelf wenste ik niet terug te komen, om geen nodeloze onrust te maken. Het boek werd zoals 't dáár lei ingetrokken, zoveel mogelijk werden de verspreide exemplaren opgekocht.

Toen begon 't hatelijkste gekal, dat ik ooit van sociaal-democraten gehoord heb. Men maakte van mijn boek een schandaal en van mij een schunnige schenner, die te mijden ieders plicht was. Een algemene uitnodiging om mij te verachten volgde.

Toen dan de Belgen in Amsterdam kwamen¹ vond ik het maar geraden, Roukema² te schrijven, of ze bij mij ook kwamen logeren. De brief, die R. mij toen schreef vertegenwoordigt ongeveer alle vriendelijkheid, die ik van de SDAP ondervonden heb, en is meteen toch ook 'n kostelijk staaltje van kletsende putluttigheid. Hier is ze:

‘Het spijt me, dat ik op je brief een teleurstellend antwoord moet geven, het spijt me meer dan dubbel, omdat ik gevoel hoe hard je deze teleurstelling moet zijn. Ons zijn niets bekend dan

1 Op 11 en 12 juli 1904 bracht een honderdtal Gentse socialisten een bezoek aan de Amsterdamse kameraden. Zij werden op het Centraal Station welkom geheten door Wijnkoop en toegesproken door Troelstra

2 A. Roukema, secretaris van de federatie Amsterdam van de SDAP van 1903 tot 1905

geruchten, die hier in deze, daar in andere vormen de rondte doen. Naar die geruchten oordelen d.i. veroordelen wij dus niet. Onze weigering houdt dan ook volstrekt geen veroordeling in. Ook onze persoonlijke gevoelens moeten wij geheel ter zijde zetten, en als bestuurders hebben wij tactisch moeten zijn. Om onszelf voor gegronde en ongegronde (*dat staat 'r; d.H.*) kritiek te vrijwaren, moeten wij je helaas teleurstellen.’

Mijn huis werd dus besmet verklaard. En ik zweeg nog, ik wilde nog deze persoonlijke zaak niet publiek maken, hoewel deze brief mij vreselijk deerde, om de geest die er uit sprak. Dát waren dan sociaaldemocraten toch wel op A.P.¹, die zich stoorden aan geruchten en zich wilden vrijwaren voor ongegronde kritiek.

Toen is de druppel gekomen, die de emmer heeft laten overlopen.

Mijn boek zou wéér verschijnen, onaangetast in zijn essence gebleven, ontdaan van wat buitenstaanders hinderen kon en met de duidelijke indices erop, dat ik niet gehouden wenste te worden voor de hoofdpersoon². Hoe ik dan vind, dat wij te-

1 Amsterdams Peil; kennelijk negatief bedoeld

2 Het boek kreeg er een ondertitel bij: ‘(Het leven van Cor Koning en Felix Deelman)’. De opdracht aan Aletrino werd vervangen door een citaat van de Romeinse dichter Catullus:

*Pedicabo ego vos et inrumabo
Qui me ex versiculis meis putastis
Quod sunt molliculi, parum pudicum
Nam castum esse decet pium poetam
Ipsum, versiculos nihil necessum est.*

In vertaling luidt dit ongeveer zo: ‘Ik zal van voren en van achteren ontucht met u plegen, gij die, omdat mijn versjes wat losbandig zijn, daarom ook mij voor weinig zedig houdt. Want het past een vroom dichter om zelf kuis te zijn, voor zijn versjes is dat geenszins noodzakelijk’. De versregels wekten de suggestie als had hier een non een boek over een bordeel geschreven

genover dergelijks levende lui te doen hebben, laat ik buiten beprating hier.

Ik maakte de kopij gereed en verzocht de uitgever een annonce in Het Volk te plaatsen. Die annonce is geweigerd. Waarom? Ik weet 't niet, maar Ankersmit¹ zei me, dat hij geloofde, omdat men aan de administratie dacht, dat de uitgever tegen mijn zin, de uitgave doorzette.

Ik vond dat nogal nuchtertjes, maar enfin. Men wist nu beter. 'n Nieuwe annonce werd aangeboden, en weer geweigerd. De directeur van Het Volk was met vakantie, maar had de boodschap achtergelaten, dat advertenties betreffende *Pijpelijntjes* moesten geweigerd worden. Omtrent die weigering doen 'geruchten hier in deze, daar in die vorm de rondte'. Om daar nu maar meteen 'n eind aan te maken, verzoek ik de heer Barents vriendelijk de gedachtengang weer te willen geven, die hem tot deze weigering heeft gebracht.

Men wenst toch geen censuur in de partij?

Dit zijn de feiten. Er is nog wel wat meer, watje zou doen zeggen 'there is something rotten' in de SDAP. Maar dit is 't voornaamste.

Ik wens van mijn apologie geen apocalyps te maken, anders zou ik eens zeggen, hoe een van de litteratoren, die ook in onze kringen zeer gewaardeerd wordt², over mijn boek denkt.

Misschien zouden dan de praat-maar-raak-lieden, die 't boek geheel niet of slechts vluchtig lezen, 'n beetje liefderijker en 'n beetje bescheidener willen oordelen.

Ik heb ruim gebruik gemaakt van de ruimte in de krant, dat weet ik wel, de redactie zal dat misschien willen toelaten. Het is allicht de moeite waard uit te maken of in deze zaak wel recht is gedaan en of een artist zó behandeld moet worden, om een zuiver litterair boek, dat hij schreef.

1 J.F. Ankersmit, vanaf de oprichting in 1900 redacteur van Het Volk

2 Lodewijk van Deyssel

Ten slotte wens ik nog eens te verklaren, dat ik van Tak persoonlijk geen verdrietelijkheden leed, omdat ik te onderscheiden wens tussen de hoofdredacteur van Het Volk en tussen P.L. Tak.

Met beste groet aan allen.

JACOB DE HAAN

Het is waar dat ik persoonlijk getracht heb deze jonge man goede raad te geven (die hij niet volgde), maar dat ik als redacteur onverbiddelijk was. Hij heeft een boek geschreven, waarin de stof van... afwijkende geslachtsdriften literair is verwerkt¹. Het boek is geschreven in de eerste persoon en op enkele plaatsen zeer realistisch van voorstelling. De schrijver, voor wiens artistiek bewustzijn zulke tonelen plastische werkelijkheid zijn geworden, die ze eerst voor zich doet leven en ze later in bijzonderheden naar zijn beste vermogen beschrijft, leeft in stemmingen, die voor mij het tot een gebiedende noodzakelijkheid maakten dadelijk een eind te maken aan zijn medewerking aan onze kinderrubriek. Ik deed dit onmiddellijk zo beslist, dat de reeds gezette kopij niet werd gebruikt. Ik sneed, om met Wilhelm te spreken, het tafellaken tussen de heer De Haan en de kinderrubriek door². En ik deed dit in een berichtje, waarvan de toon aanduidde dat er een verwijdering was tussen ons partijblad en zijn vroegere medewerker. Want ik heb het deze zeer euvel geduid, dat hij niet vóór het verschijnen van zijn boek vrijwillig zijn taak heeft opgegeven, of mij althans niet de vraag heeft gesteld, of ik zijn schrijven van dit boek met het maken van de kinderrubriek al of niet verenigbaar achtte. Hij legde mij het boek voor, kant en klaar, toen het al een handelsartikel was. Daarom heeft de heer De Haan geen enkele reden voor beklag; integendeel behoorde hij aan de redactie zijn veront-

1 De puntjes in deze zin ontbreken in Het Volk

2 De uitdrukking betekent: niets meer met iemand te maken willen hebben. De toespeling op Wilhelm (de Duitse keizer? Grimm?) is ons onduidelijk

schuldiging aan te bieden, wat hij totnogtoe verzuimde.

En het boek zelf, dat nu weer gaat verschijnen, nadat eerst de exemplaren zijn teruggekocht? Nu ik uit de verzekering van de heer De Haan weet, dat de in het boek sprekende persoon niet hij is, en het boek dus niet in die mate als de eerste editie wilde doen geloven, op directe waarneming berust, schijnt het mij toe het produkt te zijn van een kranke fantasie, onvoorzichtig-lijk en onverantwoordelijk door anderen bij een ontvankelijke jongen opgewekt. Wij ontraden de lezing dan ook ten stelligste. De door de heer De Haan tot een verhaal bewerkte vraagstukken worden door ernstige wetenschappelijke mannen onderzocht. Hun resultaten kunnen ons leiden tot billijkheid jegens afwijkende individuen en tot behoedzaamheid voor hen die wij te beschermen hebben. Zij zijn dus de moeite van het kennismaken ten volle waardig. Maar in het literaire fantaziepakje van dit boek moet de kennisneming verwarrend en beslist schadelijk werken.

P.L.T.

Bij mijn eigen stuk heb ik niets meer te voegen. De brief van de secretaris der federatie Amsterdam met die voze vrees voor ongegronde kritiek spreekt boekdelen. Naar aanleiding van uw stukje schreef ik enige regelen terug. En die hebt gij geweigerd¹, waarna ik mij op de commissie voor arbitrage inzake geschillen tussen de redactie en inzenders beriep. Maar er was meer gebeurd.

Partijgenoot Barents weigerde beslist advertenties voor *Pijpelijntjes* te plaatsen, omdat hij meende, dat de uitgever het boek tegen mijn wil uitgeven bleef, en omdat het boek in zijn litterair

1 In de correspondentierubriek van Het Volk van 11 augustus 1904 kreeg 'J. de H.' te horen: 'Over deze zaak worden geen ingezonden stukken meer opgenomen'

enz.¹. Ik protesteer wéér, de heer Van Cleef protesteert tegen die slechte verdenkingen aan zijn adres. Gij weigert beide stukjes². Partijbelang. Maar ik moet u zeggen, dat gij er zeer onfijne manieren op na-houdt ten gebruike op de Gelderse kade³, maar voor particulier gebruik hebt ge ze fraai en voornaam genoeg.

Over uw onderschriftje wil ik slechts zeggen, dat het geheel strijdig is, met wat wij die avond hebben besproken over zedelijkheid in en uit litteratuur. Doch, waarde TAK, dit is nu eenmaal een gewoonte van u, met twee monden te praten. Ge moet zelf maar weten, hoe ge dat voor u-zelf verantwoordt. Ik zal nog wel eens meer op uw eigenaardige rechtvaardigheid wijzen. Wen de heer Mr. Sybrandy⁴ dit gedaan had, zoudt gij hem zeker als leugenaar te schande stellen. Op de advertentie kom ik nog wel eens terug. Naar aanleiding van mijn stuk kreeg gij enige stukken toegezonden, die ge alle hebt geweigerd. Waarom? Omdat ge anders geen debat wenst toe te laten? O, jawel. Maar gij hadt tegen een onzer partijgenoten gezegd: ‘de zaak De Haan is afgedaan’. Juist, democraat, zoveelmalen vertegenwoordiger der democratische arbeiderspartij in Nederland, dat is het brekende kenmoment in deze hele zaak van ellende. Gij hadt gezegd: ‘t is uit’ en nu moest 't uit zijn, al zou alles ook ver-

- 1 De directeur van Het Volk schreef in de krant van 10 augustus 1904: ‘De annonce is om de door Ankersmit opgegeven reden geweigerd, en ook omdat het boek in zijn “fantasie-pakje” een moreel gevaar oplevert’. De woordkeus herinnert aan Tak
- 2 Het protest van Jacq. van Cleef werd op 12 augustus 1904 wel weergegeven
- 3 Hier bevonden zich de burelen van Het Volk
- 4 Mr G.J. Sybrandy, propagandist van de Anti-Revolutionaire Partij, lid van de Provinciale Staten van Overijssel, fel voorstander van christelijk onderwijs, was in Het Volk beschuldigd van ‘stembusgruwelen’ en van het aanwakkeren van godsdienstige tegenstellingen in de verkiezingsstrijd (juni 1904). Tak was bijzonder gebeten op deze ‘socialistendooder’ en gaf in Het Volk voor dat er in ons land een nieuw spreekwoord was: ‘Jong, je liegt als Sybrandi!’ (31 juli 1904). Het satirisch weekblad De Ware Jacob schreef op 30 juli 1904: ‘Al is Sybrandy nog zoo snel, de “Jacob” achterhaalt hem wel’

buigen en verbarsten. Doch, P.L. TAK, van een der geweigerde stukken (uit Zutfen) heb ik afschrift. Schaamt gij u niet na wat ge mij hebt aangedaan dit verweer te mijnen bate, te weigeren? Voelt ge dan niet, dat deze ondragelijke verdrukking ten leste in een bui uitbreken moet, zoals ik nu, na een jaar uitbreek? Weet ge nog wel, wat er geschreven is over het ontslag van een dienstbode in Den Haag¹? Maar over mijn ontslag zou men moeten zwijgen omdat gij hier de tiran zijt geweest. Hier is het stuk uit Zutfen, herkent ge het?

De zaak de Haan

Ik geloof, dat de Haan ongelijk heeft, wanneer hij spreekt over de vriendelijkheid die hij van de SDAP heeft ondervonden en zich beklagt over de Partij. Wie hem onaangenaam en (wanneer juist is wat er in zijn ingezonden stuk staat over die algemene uitnodiging om hem te verachten enz. - en ik zie geen reden daaraan te twijfelen) zéér dwaas behandeld hebben, zijn een aantal (in de eerste plaats Amsterdamse) partijgenoten. Ook doet hij verkeerd te denken, dat de Partij censuur wil indien de directeur van ons partijorgaan op onvoldoende gronden een advertentie over een boek geweigerd heeft en te geloven daarom dat er iets als bederf in haar moet zijn. Evenmin was de aankondiging van de H.'s ontslag door de Hoofd Redacteur in de bekende vorm gegeven een daad van de Partij. En het was wijzer geweest, wanneer de H. niet daarom uit de partij gegaan was. Er kon daarvoor maar één afdoende reden zijn, en dat is, wanneer hij zich geen sociaal-democraat meer gevoeld had; een

1 Mevrouw Wynaendts Francken-Dyserinck, bekend spreekster voor arbeiders-belangen en voorvechtster van de emancipatie van de vrouw, kreeg het aan de stok met de Algemene Nederlandse Dienstbodenbond, toen zij met het oog op de 'elasticiteit' van haar huishouding haar dienstmeisje ontsloeg (25 augustus 1904). Men vond dat een dienstbode geen 'elastiek' was. In Het Volk regende het ingezonden stukken. Het meisje zelf koos partij voor haar voormalige mevrouw (18 september 1904)

goed partijgenoot heeft nooit het recht om een persoonlijke reden de partij te verlaten; en ik hoop, dat de H. in zal zien, dat deze zaak een (wel voor hem zeer onaangename, maar in de grond) persoonlijke zaak is, en dat als hij dit heeft ingezien hij bij ons terugkomen zal, maar te begrijpen is het wel, dat hij z'n ontslag nam. Toen Het Volk over 'de heer' de H. schreef, wist het zeer goed, dat men zo niet schrijft over een partijgenoot. Het, te voorziene gevolg was, dat ieder, die het berichtje las, dacht dat de H. op dat ogenblik geen partijgenoot meer was, en dat er daarom zo over hem geschreven werd, maar niet omgekeerd. Ik zal niet zeggen, dat de bedoeling was de H. tot uittreden te dwingen, maar het was toch voor het minst aanwijzen, dat hij dit behoorde te doen. Inderdaad dus een 'moreel royement'. En de redactie mist het recht partijleden moreel of hoe ook te royeren. (Dat de Partij iemand royeren zou om het schrijven van een boek zover dat niet met het program in strijd komt, is ondenkbaar.) Tak zegt, dat de toon van het berichtje bedoelde aanduiding van de verwijdering ontstaan tussen ons partijblad en zijn vroegere medewerker. Maar die aanduiding had, geloof ik, duidelijker en ondubbelzinniger gekund, en was bovendien zonder zin wanneer er niet voldoende inlichtingen bij gegeven werden om de partij in staat te stellen tot oordeel bij wie de schuld was.

Over de zaak zelf: Tak meent na lezing van *Pijpelijntjes* dat de persoonlijke omgang die door de kinderrubriek tussen de H. en de kinderen bestond, direct gevaarlijk voor dezen zou kunnen zijn. (Het is beter dit voluit te zeggen want we weten allemaal toch wel waar het op staat: T.'s bedoeling kan niet zijn, dat de stemmingen waarin hij nu wist, dat de H. leefde zijn schrijven in het Zondagsblad, of de geestelijke invloed van z'n omgang, gevaarlijk maken moesten, want dan had dat toch in al die tijd, dat hij al meewerkte bemerkt moeten zijn.) Over dat oordeel zelf zou men het met hem oneens kunnen wezen,

maar voor eigen mening de H. persoonlijk moeten kennen en zijn boek gelezen hebben, en dat heb ik niet. Ook zou de mogelijkheid hebben bestaan, dat Tak niet zelf zulke dingen van de H. geloofde, maar meende dat de ouders dit zouden denken en hij daardoor als kinderredacteur onmogelijk was. Maar als daardoor zijn aftreden onvermijdelijk werd, zou het ontslag beter op een kalme wijze gegeven zijn, en van Tak was die grotere bezadigdheid zeker te verwachten geweest. T. moet de mensen slecht gekend hebben om het natuurlijk gevolg van de behandeling zó (de plotselingheid, de absoluut onnodige vernietiging van de lopende kopij, de vorm van het berichtje) niet te voorzien: hoe er n.l. toen de inhoud van *Pijpelijntjes* door gerucht bekend was, werd verteld, dat de dingen die Tak mogelijk achtte en wilde voorkomen gebeurd waren. Zo is de redactie van Het Volk zelf oorzaak geweest van het afschuwelijk geklets onder partijgenoten en anderen, dat voor de H. onverdiend, allerellendigst moet zijn geweest en bovendien giftig koorn op de molen van onze tegenstanders (van het meel kunnen we nog plezier hebben). Ook het weigeren van de bewuste advertentie lijkt me bedenkelijk; wanneer we niet werkelijk een censuur willen krijgen, zullen er geen boekadvertenties geweigerd kunnen worden, dan voor die werken welke zonder twijfel pornografie zijn. En niemand heeft beweerd, dat de bedoeling van dit boek vuil schandaal zou zijn. Taks oordeel over de waarde van het boek-als-zodanig doet tot de zaak niet af, en zou misschien achterwege gebleven zijn, als de H. zelf niet van die waarde had gesproken. Maar nu T. toch heeft geoordeeld moet ik zeggen, dat zijn methode van kunstkritiek mij volstrekt onaannemelijk lijkt. Voor hem was het boek eerst overtuigingsstuk bij zijn oordeel over het persoonlijk leven van de schrijver (opmerking over ‘directe waarneming’) en toen bij dat over diens psychische gesteldheid, en hij vraagt wel naar de mogelijke betekenis ervan als popularisering van min of meer weten-

schappelijke kwesties, maar de vraag, die daarbuiten en daarvoor gaat: of het boek goed is of niet als kunst, die ziet hij niet. Ik hoop, dat over die waarde de artist op wie de H. heeft gedoeld nog het zijne zeggen zal.

Alleen in boosheid wel zal Tak ontraden hebben het boek te lezen - als die methode (in plaats van de Volklezers kritisch in te lichten en dan, als vrije mensen betaamt, zelf te laten beslissen wat ze nu doen willen) ingang vond, zouden we spoedig niet zozeer aan een partijcensuur als wel aan een partij-index toe zijn.

Waarde TAK, dat stuk hebt ge geweigerd, het was dan ook regel voor regel tegen uw verhandelen¹ van recht en rede in. Daarna heeft de schrijver u nog een brief doen toekomen, waarin hij zich bitter over uw ondemocratisch optreden beklaagde. Ge weet het wel, en als ge die brief verloren zijt, wil ik u er nog wel een afschrift van verzorgen. Ge weet het wel, wat die partijgenoot schreef over het moeilijke om zo'n zaak bij de arbitragecommissie aanhangig te maken, of op het congres te brengen.

Ge weet het wel, dat hij u dit schreef:

Want wat ons het meest gegriefd heeft is niet het feit, dat de Haan onverdiend onrecht is aangedaan, maar nog meer, dat hun, die daarvan overtuigd waren, niet is toegestaan even openlijk daarvan blijk te geven, als de beschuldiging is geuit.

Juist, democratische TAK. In uw politieke konkelkraam kwam het te pas naar buiten de indruk te geven, dat de hele partij in uw onhebbelijk optreden tegen mij, u steunde. Daarom hebt ge al de stukken, die tegen u geschreven zijn geweigerd. Gij hebt al de tegensprekers het zwijgen opgelegd. Maar mijn openschreiende mond zult ge met uw harde hand niet dicht kunnen slaan, ja, gij slaat ruw en raak. Ik weet het wel.

1 Verkwanselen

Een wonderlijke sociaal-democraat zijt ge toch. Gij eist discipline van de kleine partijgenoten en zelf vermaakt en verbreekt ge de partijinstellingen naar uw wil.

Gij hebt medelijden met de lieden, die door de Zwolse Mr. Van Diggelen¹ moeten worden gerecht, die zelf niet-eerlijk bleek te zijn. En gij zelf zit in het P.B., geeft over alles bericht en raad. Zeg-mij, zijt gij eerlijk?

Gij schelt² en schettert t' allen-dage tegen de heer Sybrandy, en zeg eens oprecht, waarde TAK, hebt gij u-zelf in deze hele zaak aleens eenmaal op een waarheid betrappt? Gij knoeit en knijpt de kat in 't donker, en overdag zijt gij bestuurder van de dierenbescherming. Is dat te dulden?

Gij spreekt te elken dage discipline, en doet tegen een ieder tirannie. Is dat te dulden?

Wie is de schuldige, gij, die zó de partij naar uw harde hand dwingt, of ben ik 't, die uw geweld nu wil te weer gaan? De schuldige van dit alles zijt gij, P.L. TAK.

1 Mr P.J.G. van Diggelen, rechter van de arrondissementsrechtbank, lid van de Gemeenteraad van Zwolle en van de Provinciale Staten van Overijssel, werd beschuldigd van knoeien met stembriefjes. De liberale coalitiepartij, die Van Diggelen vertegenwoordigde, liet hem vallen

2 Vgl. scheldt

III

Er is nog meer, P.L. TAK, en ik wens het u ook alles hier in het openlijke te zeggen.

In mijn benauwde nood schreef ik Van Deysseel aan¹. Waarom Van Deysseel juist? Wel omdat juist in die tijd alom gegeurd werd met het goede oordeel van Van Deysseel over het litteraire werk van onze overledene Henri Hartog². En nu weet ik van toekomst niets, gelukkig is dat ook maar, wie weet wat er nog toekomend voor mij is. Doch dit wist ik zeker, dat de kameraden van de Volksonderwijzer³, mijn partijgenoten en collega's, wel eens een minne streek tegen mij uittrekken zouden. Men kent dit volk en hun Volksje al zo wat. Trouwens het blijke klaar uit deze brief, bij een andere gelegenheid geschreven door de redacteur van het Zondagsblad⁴.

Waarde vrind,

Ik kreeg eerst gisteren de Volksonderwijzer in handen. Ik vind dat stukje⁵ beneden kritiek en geen antwoord waard. Na 't

1 15 juni 1904

2 Van partijlid Henri Hartog, overleden 25 februari 1904, verscheen in 1904 postuum *Sjofelen*, met een 'Woord vooraf' van Lodewijk van Deysseel

3 'Orgaan van de Sociaal Democratische Onderwijzers Vereeniging'

4 Vliegen

5 In de correspondentierubriek van De Volksonderwijzer van 26 november 1904 stond: 'Wij gaven geen recensie van *Pijpelijntjes* en wenschen dit ook niet te doen. We constateerden alleen, dat de vieze herinnering aan dit boek geen aanbeveling was en achterwege had kunnen blijven op het titelblad van *Kanalje*. Meer wenschen wij er niet van te zeggen'

geen gij tot antwoord schreeft, hadden de lui bij een greintje verstand, hun mond moeten houden. Ik zou maar kalm doorgaan en mij van dat geleuter niets aantrekken.

Ge ziet, waarde TAK, deze partijgenoten, en het zijn de strijdbaarsten en onze best ontwikkelden, worden door een uwer mederedacteuren als volgt uitgemaakt: ‘beneden kritiek’, ‘zonder greintje verstand’, ‘leuteren’. Hoe zou 't dan staan met minder ontwikkelden, die niet goed een eigen sterkstaand oordeel hebben? En dat is in de kwestie waar het hier om ging de meerderheid. Die meerderheid nu, die geen eigen oordeel kan hebben, steunt op het oordeel van de voormannen. Ziet gij nu enigszins en beter wat gij hebt gedaan, toen gij zonder evenwegende noodzaak de partijgenoten een hard oordeel over mij suggereerde? Weet gij het tot rechtvaardige schatting te gebeteren?

Van Deysel schreef dan dit¹:

WelEdelGeboren Heer,

In antwoord op uw schrijven van gisteren heb ik het genoegen u mede te delen, dat ik uw boek *Pijpelijntjes* reeds voor de ontvangst van dat schrijven geheel gelezen had met veel belangstelling.

Van het begrip, dat ik het Nieuwe Gids-begrip zal noemen, en dat twintig jaar lang ongeveer de Nederlandse letterkundige kritiek heeft beheerst, uit beschouwd, is er niet alleen geen algemene aanmerking op uw boek te maken, maar behoort het zelfs tot het voortreffelijkste wat in de laatste jaren is verschenen.

Voor mij zijt gij een zeldzaam en goed kunstenaar.

Evenwel heeft in de latere jaren mijn eigen begrip van wat een letterkundig boek behoort te zijn zich enigszins gewijzigd

1 16 juni 1904

of aangevuld. Zo vernam ik onlangs, dat mijn roman *De kleine republiek* zich in de bibliotheek ener HBS¹ bevond en moest dit nadrukkelijk afkeuren.

Langs die lijn doordenkend komt men er toe de publikatie van een boek ook als daad in de samenleving te beschouwen, en het dus in een publikatie minder goed te achten indien zij bevordert levenswijzen die men meent, dat niet bevorderd moeten worden. Wij zijn en blijven produkten van ons laatste cultuurhistorisch verleden en gevoelen en denken onwederstaanbaar als zodanig. Daarom heeft, al is ook van uit een andere psychische beschouwings-wijze gezien deze neiging juist het edelste wat hij in zich heeft, een mens zo als er een in uw werk is afgebeeld, iets, waarom wij zijn omgang niet zouden wensen, en daarom willen wij dergelijke neigingen bij de mensen niet bevorderd zien. De uitgave van een boek als het uwe nu, bevordert gevoeligen en gedragingen zo als die, welke er met zoveel talent in zijn beschreven.

Zo als ik zeide geef ik u toe, dat dit mijn gevoelen niet geheel thuis behoort in de Nieuwe Gids-theorieën, maar het is juist, wanneer een theorie zo in hare uiterste consequentie wordt toegepast als door uwe schetsen geschiedt, dat men er het wankel of te ver gedreven deel van gewaar wordt.

Aldus meen ik u mijn waardering van uw werk te hebben duidelijk gemaakt en ben met collegiale groet, hoogachtend, -

Uit een latere brief² van Van Deysse betreffende het boek nog dit:

Houd goede moed. Houd moed. U zult nog lang leven en nog andere, even kunstvolle en tegelijk andere gevoelens behelzende boeken schrijven.

1 De Rijks HBS te Amersfoort (H.G.M. Prick, *De Adriaantjes*, p. 529)

2 Niet bewaard gebleven

Dit is het oordeel van Van Deyssel over het boek, waarvoor men in *Het Volk* niet adverteren mag. Voor het oordeel van G.F. Haspels en Henri Borel verwijs ik naar *Onze Eeuw en De Telegraaf*¹.

Ziet ge, P.L. TAK, ik ben geen moralist, ik wens slechts te zijn een zo goed mogelijk litterator, en een sterk student in mijn vak². Ge moet mijn werk als litterair werk beoordelen. Trouwens gij weet dit alles heel goed. Gij hebt mij geoordeeld naar beginselen die niet alleen niet de mijne zijn, maar ook de uwe niet. Gij hebt mij uitgekreten en uitgeketterd, omdat ge vreesde, dat de tegenpartij mijn boek uitspelen zou. Schaamt ge u niet?

Zal De Bode, die zo'n ophef maakte van Van Deyssels woorden over Hartog nu inzien, dat ze mij onrechtmatig behandeld heeft³?

Zal de Volksonderwijzer onrecht bekennen?

Ik hoop het voor henzelf.

Juist, waarde TAK, de onfijnheid van de Volksonderwijzer wenst gij te weten? Dat is best. Het betrof mijn boekje *Kanalje*, weet ge wel, het dingetje dat bij Lankkamp in Deventer verscheen⁴. Daarmee hebt ge zelf ook weer iets lelijks uitgehaald. Gij hebt natuurlijk van dat boekje ook een recensie-exemplaar

1 De recensie van Borel hebben we niet kunnen vinden

2 Men kan denken aan De Haans rechtenstudie aan de Universiteit van Amsterdam (waar hij overigens op 22 mei 1905 voor zijn kandidaats gezakt was). Waarschijnlijker is dat hij het schrijven als een vak, een wetenschap voorstelt. In zijn stukje 'Censuur' wordt honend opgemerkt, 'dat leeken eerder meenen van litteratuur iets af te weten, dan van andere wetenschappen' (*Het Volk*, 18 februari 1905)

3 De Bode was het Orgaan van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers. *Sjofelen* werd er op 2 september 1904 besproken. *Pijpelijntjes* werd in De Bode van 18 november 1904 bij de ontvangen boeken vermeld, maar nooit besproken. In De Bode van 18 augustus 1905 kreeg De Haan in de correspondentierubriek deze weigering nog eens te horen

4 *Kanalje* verscheen 25 oktober 1904, enkele weken na de tweede druk van *Pijpelijntjes*

ontvangen. Hebt gij het besproken? Geenszins, trouwens daartoe zijt ge niet verplicht. Maar de uitgever wenste gaarne een recensie, en vroeg u er een. Antwoord: ‘t recensie-exemplaar is weggeraakt, wilt gij een ander zenden?’. Er wordt een recensie-exemplaar herzonden. Volgt nu ook de beloofde recensie? Geenszins, die is nooit gekomen. Maar wel drukt ge zonder toestemming van de uitgever en van mij een der weinige schetsjes uit het boekje af, die ge al niet vroeger gehad hadt¹. Ge moet nodig van anderer grove persmanieren spreken.

En de Volksonderwijzer? Die schreef het volgende².

Kanalje door Jacob de Haan, f0,50, G. Lankkamp, te Deventer

Een elftal verdienstelijke schetsen, die zich prettig laten lezen. Ze spreken ons alle van het leven en strijden der proletariërs. Het gevoelvolle ‘Van een staking’ kenden wij reeds uit *Het Volk*. ‘De Standaard’ en ‘Een smart’ zijn ook goed getekende tonelen uit de spoorwegstaking. ‘Na vijftig jaar’ (oude fabrieksarbeider, naar 't arremehuis verwezen) en andere, ze zijn 't lezen waard. De vermelding op het titelblad van ‘Schrijver van *Pijpelijntjes*’ had best achterwege kunnen blijven; die vieze herinnering is geen aanbeveling.

De Volksonderwijzer, waarde TAK, maakt aanmerking op de woorden ‘Schrijver van *Pijpelijntjes*’ op 't titelblad. Waarmee de redactie toont van litteratuur geen klaar begrip te hebben.

Maar weet ge, wat het minne is? De Volksonderwijzer had een recensie-exemplaar van *Pijpelijntjes* gekregen³. Ze had dit kunnen bespreken of niet. Maar een achtertrap geven aan 'n

1 ‘Fabrieksmeid’ verscheen in het Zondagsblad van Het Volk op 5 februari 1905. Daarmee waren zeven van de elf schetsjes uit *Kanalje* in Het Volk gepubliceerd

2 12 november 1904

3 In de rubriek Boekaankondiging van 8 oktober 1904 vermeld

boek, dat men niet bespreekt, dat is min. Ik wenste daartegen te protesteren, maar dat werd niet toegestaan.

Precies hetzelfde gebeurt aan de Rotterdamse Voorwaarts¹. En deze typische brief kreeg ik.

Mijnheer,

Na een bespreking met mijn mede-redacteuren is aan mij overgelaten met uw ingezonden stuk te handelen naar goedvinden. Dienovereenkomstig bericht ik u, dat ik het weiger te plaatsen, omdat het mij niet wel mogelijk is in een blad als Voorwaarts iets te schrijven over *Pijpelijntjes* en als ik uw stuk plaats moet ik er wat van schrijven. Ik acht *Pijpelijntjes* niet wel bespreekbaar in Voorwaarts, niet zozeer om de tonelen die erin worden beschreven dan wel omdat het m.i. een opwekking bevat tot het plegen van sodemieterij en ik ben niet modern genoeg om in sodemieterij iets anders dan tegennatuurlijke daden te zien. Ik acht uw werk van onberekenbare schade voor de propaganda van onze beginselen en wel omdat u terwijl u dat toch schreef redacteur was van onze kinderrubriek in Het Volk. Een Mr Sybrandy of een Mr Diepenhorst² kan ons met succes met dit geval bestrijden en ik moet hun volgens mijn eigen overtuiging gelijk geven.

Gij kunt u nu wel als een martelaar voordoen en mij beschouwen als iemand die zetmeier is in een Volksdepot van de Gelderse kade enz.... ik zal datgene doen en blijven doen wat ik in het belang acht van de beginselen, die ik dien. Opzettelijk onrechtvaardig betoon ik mij tegenover niemand en ik acht u niet ge-

1 Dit Weekblad voor de Arbeiderspartij in Zuid-Holland besprak *Kanalje* op 29 oktober 1904. De recensie eindigt met: 'Wij begrijpen niet waarom de heer De Haan zich op het titelblad tekent als: schrijver van *Pijpelijntjes*. Dit is allerminst een aanbeveling, integendeel'

2 Mr P.A. Diepenhorst was een vooraanstaand lid van de Anti-Revolutionaire Partij in Amsterdam. Hij werd door Tak in de Gemeenteraadsverkiezingen van 1904 verslagen

wichtig genoeg om tot uitzonderingsmaatregelen over te gaan. Ik heb zonder vooringenomenheid tegen de schrijver het werkje *Kanalje* beoordeeld. Stond er niets bij vermeld, ik zou waarachtig *Pijpelijntjes* er niet bijgehaald hebben. Op seksueel gebied sta ik boven de gewone fatsoensbegrippen, ik meen dat in *De spiegel der waarheid*¹ bewezen te hebben, maar elke ketter heeft zijn letter, en mijn letter is, dat man en vrouw voor elkander zijn geschapen of op andere wijze daargesteld; al wat daarbuiten gaat wekt mijn afschuw en walging op, en ik wil desverlangd daarover wel spreken en schrijven maar niet in een kring of in een blad waarvan de leden of lezers mede worden gevonden onder zeer jonge mensen. 't Is best mogelijk dat u geleden hebt aan een ziekte die u het walgelijke van man-mannenliefde niet heeft doen inzien, en dat u thans daarvan genezen bent, maar eerst dan zou ik over die dingen mij kunnen heenzetten als u had willen volhouden bij de intrekking van *Pijpelijntjes*.

L.M. HERMANS ²

Dit is wat ik een niet geheel-geoorloofd schrijven wens te noemen. En nu weet ik wel, dat partijgenoot Hermans niet een der meest ontwikkelden onder de Nederlandse arbeiders is. Doch gij hadt kunnen weten hoe gevaarlijk het is, de onbeheerste hartstochten van zulke lieden op te wekken. Gij zijt moreel voor deze brief verantwoordelijk, zonder twijfel. En de grote majoriteit wordt maar al te licht be-Hermanst. En dat zulk ge-Hermans voor de moraliteit in de partij even erg is als sybrandysatie voor anderen, dat zult ge zeker met mij eens zijn.

- 1 Dit boekje, met de ondertitel 'Moderne moralisatiën over liefde, prostitutie en huwelijk', verscheen in 1903 bij Lankkamp
- 2 Bijgenaamd De Roode Duivel, naar het blad dat hij van 1892 tot 1897 volschreef; vanaf 1902 bezoldigd propagandist voor de SDAP te Rotterdam; maakte politieke hekeldichten voor het Zondagsblad van Het Volk; auteur van 'Het derde geslacht' in De Nieuwe Tijd (1904)

Trouwens, waarin ge van Hermans verschilt, en dat is gelukkig in heel veel, in vreze der Heren van de overzijde¹ staat ge gelijk. Is de vreze der Heren dan het beginsel onzer wijsheid²? Schaam u voor zo'n voorzichtige vrees. Hebt gij ooit grote en goede daden gezien uit vrees en volgzzaamheid geboren?

Neen, er is geen recht in de SDAP. En ik kom nog eens op de advertentie-weigering van de directeur van Het Volk. Ja, maar op uw aanstichten. Geweigerd werd *Pijpelijntjes*. Censeer³ in de SDAP niet, maar als ge het doet, doe het dan niet verregaande dom. Of ik hier nog eens uw onrechtvaardige domheden en uw domme onrechtvaardigheden wens op te halen? Merci. Alleen dit:

Er is een Amsterdams uitgever (ik meen partijgenoot) D. Buys. Die waarlijk zeer goede werken in zijn fonds heeft, ik denk hier aan het werk van Steynen⁴ en Van der Meer⁵. Maar dezelfde Buys geeft onder de naam A. van Klaveren allerlei onfraais uit⁶. Dat onder couvert verzonden wordt enz. En zo kan

1 De tegenoverliggende banken van de Tweede Kamer

2 Spreuken 9:10: De vreze des Heren is het beginsel der wijsheid

3 Waarschijnlijk: censureer

4 J. Steynen publiceerde bij D. Buys *Proletariërs* (1903), *Maagdelijkheid* (1904), *In en om de nachtkroeg* (1905)

5 P. van der Meer (de Walcheren) publiceerde er *Jong leven* (1903), *Van licht en duisternis* (1904)

6 De uitgever D. Buys Dz., Amsterdam, gaf een 'Maandschrift voor literatuur, wetenschap en kunst' uit, Het Leven, onder redactie van P. van der Meer en J. Steynen. In 1892, na de dood van A. van Klaveren, nam hij diens uitgeverij over en zette haar onder dezelfde naam voort. Als A. van Klaveren zond Buys boeken over de menselijke anatomie, prostitutie, syfilis enz. in het licht (de *Bekentenissen en onthullingen van lijdens aan onanie en paederastie* kosten, volgens een advertentie in Het Volk van 12 juni 1904, f 0,40, onder couvert f 0,50) en ook werk van Von Krafft-Ebing, *Dafnis en Chloë* van Longus en *Kamertjeszonde* van Heijermans. In januari 1905 verscheen bij A. van Klaveren een *Anatomische atlas* met 83 afbeeldingen (van de geslachtsorganen), die in maart 1905 al aan een tweede druk toe was. Van Van Klaverens in 1905 begonnen 'Realistische novellen-bibliotheek', geïllustreerd, prijs per nummer f 0,25, waren binnen drie maanden meer dan 10.000 nummers verkocht. Nr. 1 was *Misdadige liefde* door Victor Leca; nr. 2, *Het dierlijke in de vrouw* van Louis Besse, werd in een advertentie in Het Volk, 23 mei 1905, aangeprezen als 'even boeiend en realistisch als Zola'. Een uitgave die de lezer van *Pijpelijntjes* opvalt, was *Mooie Clasien uit de 'Pijp'* door ene Lou-Lou. Voorts publiceerde Van Klaveren in 1904 een 'Geïllustreerde volksbibliotheek van het geslachtsleven' in 25 delen en een boekje *Sexueele hygiëne* (door C. Nicolaï). Bekend werd Van Klaverens 'Pst-Pst-Kalender'.

men in Het Volk geadverteerd zien: *Misdadige liefde, Het dierlijke in de vrouw* enz., altemaal werken waarvoor de uitgever zich blijkbaar zelf schaamt, want hij loost ze onder pseudoniem. Hoewel ik op deze verregaande onbillijkheid reeds herhaaldelijk wees, is het mij niet mogelijk geweest er iets aan te veranderen. Natuurlijk zien redactie en administratie zelf wel, dat ze tiranniek en onbillijk zijn, doch toegeven zou breken van hun koppige trots zijn.

Trouwens, er is nog een andere reden. En die wordt heel goed weergegeven door een Rotterdams partijgenoot¹, die 'om lichtbegrijpelijke redenen' zijn naam niet noemt. Het is alweer de vrees voor de buitenwacht.

En wat de advertentie betreft - eenmaal het boek onzedelijk achtend, mocht de redactie niet anders handelen, met het oog op het gevaar, dat de partij solidair zou beschouwd worden met de afkeurenswaardige daad van een harer leden.

Dat is de hele zaak. Vrees voor wat men zeggen zal. En gij, P.L. TAK, zijt daarvan de schuldige. En zou ik nu moeten zwijgen, om de wille van wat gij partijbelang gelieft te noemen? Uw burenvrees is mij dan toch ten slotte wel al te machtig. Ziet ge, P.L. TAK, als ge nu kalm en bedaard uit utiliteitsgronden mij gelegenheid hadt gegeven mij terug te trekken, dan was dat nog wat anders geweest. Maar gij hebt gedaan alsof partijbeginselen mijn verwijdering geboden, en alsof gij er de partij een grote dienst mee hebt gedaan, mij op de aldermeest ondankbare en

1 Het Volk, 21 februari 1905

onhebbelijke wijze te ontslaan. En juist hebt gij hiermee een partij-princiep geschonden. Ik heb u dat herhaaldelijk voorgehouden. Ik heb u gevraagd, waarom gij mijn medewerking aan Het Volk moest afbreken, als gevaarlijk voor de kinderen, terwijl ge het christelijke ouders kwalijk neemt, dat ze voor hun kinderen geen sociaal-democraten als onderwijzers willen. Was mijn schrijven voor de kinderen op seksueel gebied minder neutraal dan b.v. het geschiedenis-onderwijs van een socialist, in een hoogste leerjaar. Als ge daar een eerlijk antwoord op hadt moeten geven, hadt ge moeten zeggen, dat mijn ontslag volkomen ongemotiveerd was. Hoogstens hadt ge zoals ik zei, utiliteits-gronden kunnen bijbrengen. En als ik u eens gevraagd had, waarom er dan ineens ook zo'n verwijdering moest ontstaan? Nietwaar, uw redactie en ik hebben geruime tijd vredig en vriendschappelijk opgewerkt¹? Het is de boze vrees weer, P.L. TAK, die u zo verdomd heeft. Vrees nu is vooral in een man als gij een slechte raadgeefster.

Dezelfde vraag echter, die ik stelde, stelde de heer H. Bijleveld² u in de Tweede Kamer op 24 maart j.l. Ziet hier woordelijk, wat hij zeide:

Maar bij de heren van de overzijde is de natuur sterker dan de leer. Wat is er gebeurd met de heer Haan, mederedacteur van Het Volk voor de kinder-rubriek van het Zondagsblad. Deze heer De Haan schreef naar de mening van de redactie goed voor die kinderen. Maar ziet, hij schrijft een boek, waaruit blijkt, dat zijn denkbeelden over seksuele moraal naar de mening van de redactie hem ongeschikt maken om verder voor die kinderen te schrijven. 'Maar dat doe ik toch niet voor de kinderen,' zegt de H., 'voor hen ben en blijf ik toch neutraal.' Alles best mogelijk zegt de redactie, maar iemand, die zo'n boek schrijft, is onge-

1 Samengewerkt

2 Lid van de Tweede Kamer voor de Anti-Revolutionaire Partij

schikt om voor onze kinderen in het Zondagsblad te werken. En hij moet er uit. Volgens de redactie van Het Volk *kan* zo iemand niet neutraal zijn en moge hij het ook menen, zij offert er haar kinderen en die van haar lezers niet aan op. Precies zo redeneren nu ook die ouders over de sociaal-democratische onderwijzers.

De heer Bijleveld, die hier een beginsel-kwestie stelde, hield de zaak zuiver en stelde de kwestie goed. Hij had ontwijfelbaar gelijk. Uw enige motief was waarlijk dat van de natuur, die sterker is dan de leer. Woordelijk zei Schaper¹ daarna als volgt:

De heer Bijleveld heeft gesproken en daarin was hij niet bepaald onhandig over de heer Jacob de Haan, die als redacteur van de kinderrubriek van Het Volk verwijderd was, omdat hij zeker boek had geschreven.

Gevoelt de heer Bijleveld niet, dat het onbillijk is het aanhangen der socialistische idee te vergelijken met het schrijven van een allerafschuwelijkst boek, waarin in romantische vorm de tegennatuurlijke ontucht wordt beschreven? Zijn dat zaken die gelijk staan? Kan de heer B. geen verschil vinden tussen het een en het ander? Bij nader inzien zal de heer B. bemerken, dat deze zaken niet te vergelijken zijn. Dat geval van De Haan staat meer in verband met de kwestie der onzedelijkheid.

Ik wil nog niet beweren, dat het schrijven van het boek onzedelijk is, maar het komt meer op het gebied van de kwestie of men een onderwijzer, die buiten de school onzedelijkheid heeft gepleegd, mag toelaten. Het ene dekt niet het andere, maar in die *richting* gaat het toch. Dit heeft niets te maken met de kwestie of men een socialist of anarchist, ook al is hij onderwijzer, het recht mag geven om propaganda te maken op politiek gebied buiten de school.

1 J.H. Schaper, SDAP-kamerlid, een van de ‘twaalf apostelen’

Voelt ge Schapers onvastheid wel? 't Is ook niet alles voor een eerlijk man uw optreden te verdedigen. Toegeven, dat gij het neutraliteits-principe hebt geschonden mag hij natuurlijk niet, want dan had de heer Bijleveld gelijk, en dat hebben tegenstanders nu eenmaal niet. Zeggen, dat ik een min en immoreel leven leid mag hij ook niet, want dat weet gij en ook Schaper wel beter. Ge weet heel goed, dat ik zuiniger leef dan iemand uwer, dat ik niemaals uit mijn werk wegga¹.

Wilden, mijn waarde partijgenoot, nemen hun gewonde makkers van het verslagen veld nog mee, al maken ze daardoor hun eigen vluchtkans minder.

Gij echter, die een beschaafd man wilt zijn, laat mij, die uw makker was in de strijd, niet alleen in de steek, neen, gij zijt het, die mij bij voorbaat zwaar-gewond uit de rijen weg hebt gesmeten, alleen uit vrees voor mogelijk razen van de vijand in de toekomst. Het is zeer nobel van u.

Ja, ik kende u niet persoonlijk, maar ik had goede gedachten van u. Maar ge zijt me zo treurig tegengevallen. Gij zijt zo politiek en zo bang voor uw tegenstanders. En bovenal, ge doet zo immoreel. Ge hebt dag aan dag praat over de heer Sybrandy, en zelf handelt ge aldoor tegen uw eigen woorden. Is dat niet even erg als liegen? Verklaart onze partij zich solidair met u? Ik heb herhaaldelijk geprobeerd op uw beterschap te werken, doch gij hebt mij behandeld als een hond, die blaft voor uw bureau.

Herinner u:

Toen Het Volk zo'n leven maakte over het klerikale postwetje², toen heb ik gevraagd, wat toch het verschil mocht zijn tus-

- 1 Dat ik bij mijn werk mijn verplichtingen nakom; juist op Tak werden in dit opzicht wel aanmerkingen gemaakt.
- 2 Het klerikale postwetje, ook wel 'het Russische postwetje' genoemd, bevatte een voorstel om de Postwet aan te vullen met een bepaling van censuur op de bezorging van 'niet gesloten stukken, wanneer hun inhoud in strijd wordt geacht met de veiligheid van den Staat, de openbare orde, of de goede zeden'. Het Volk (oktober 1904) meende dat de klerikalen het op geschriften van de arbeidersbeweging gemunt hadden. J.H. Schaper, in zijn boek *Op de bres* (1905), geeft uiting aan zijn ongerustheid ten aanzien van de bedoelingen der klerikalen en wat die onder 'goede zeden' verstaan. Hij noemt dan 'de geschriften van Zola' (p. 123). Had hij niet eerder *Pijpelijntjes* kunnen noemen?

sen een censerende postdirecteur en tussen een censerende administrateur van Het Volk; daarop is nooit geantwoord en het stukje werd niet geplaatst.

Herinner u:

Toen de heer Tutein Nolthenius tegen de tentoonstelling van Kunst aan het Volk opkwam, en gij, P.L. TAK, over zo'n censerende domper in de Raad drukte hadt, in het gastvrije Handelsblad drukte hadt¹, toen heb ik gevraagd het verschil te mogen weten tussen censuur van de heer Tutein Nolthenius en censuur van P.L. Tak. Daarop is nooit antwoord gekomen en het stukje werd niet geplaatst.

Herinner u:

- 1 Deze tentoonstelling van journalistieke prentkunst (met als hoofdmoot werk van Théophile Steinlen) vond plaats in het Stedelijk Museum van Amsterdam. Het Algemeen Handelsblad van 7 december 1904 plaatste een stuk van R.P.J. Tutein Nolthenius (hoofdingenieur bij Waterstaat, redacteur van De Gids): de tentoonstelling zou godsdienst en koningschap beschimpen en het volk 'verdierlijken'. De redactie deelde Nolthenius' mening niet en toonde zich ingenomen met het feit dat de tentoonstelling verlengd werd. Een ingezonden stukje van Tak in het Handelsblad van 8 december doet inderdaad wat overbodig aan. Op 9 december werd in Het Volk het optreden van Nolthenius nog eens als 'onguur' en 'schunnig' aan de kaak gesteld. Op 12 december zond Tutein Nolthenius een 'adres' aan de Gemeenteraad van Amsterdam met een verzoek om het houden van zulke aanstootgevende tentoonstellingen in een gebouw van de gemeente voortaan te verbieden. Het stuk werd op 21 december 1904 in de Raad behandeld en niet bijzonder au sérieux genomen. Toch vroeg Tak nog het woord en toonde omstandig aan hoezeer Nolthenius ongelijk had. Het ging bij die tentoonstelling, betoogde Tak, om kunst en niet om propaganda. De Gemeenteraad besloot het 'adres' voor kennisgeving aan te nemen. Ankersmit schreef op 23 december ironisch in Het Volk dat Tak de tentoonstelling 'niet tegen een erg heftigen aanval te verdedigen' had gehad.

Toen de weigeringen kwamen van *Allerzielen* op te voeren², en Het Volk daar zo'n hoog woord over had, heb ik gevraagd het verschil te mogen weten tussen censuur van een dorpersburgemeester en van P.L. Tak? Hierop is enz. En het stukje is enz.

Zeker hebt ge het formele recht tot weigeren, met beroep op de arbitrage-commissie, maar hebt ge dan nooit van billijke eerlijkheid gehoord?

Ik weet wel, dat ik later, maanden later, toch in ons blad over dit alles heb geschreven. Zeker, gij moest het toelaten, noodgedwongen. Maar gij hebt persoonlijke schelderijen tegen mij toegestaan van anonieme mannegies, en vooral van de steeds zeer persoonlijke L.M. Hermans. Had gij daartoe recht?

2 Om zijn veronderstelde anti-katholieke strekking werd Heijermans' toneelstuk *Allerzielen* in 1905 in een aantal gemeenten verboden. De Haan schreef een brief aan de op 15 februari 1905 opgerichte Vereeniging van Letterkundigen (voorzitter: Van Deysse) om 'namens onze Vereeniging overal waar dat helpen kan (hiertegen) te protesteeren en op te treden'

IV

Maar nu, P.L. TAK, kom ik tot het allerdiepst ons partijleven derende, dat gij gedaan hebt. Ik bewaarde het voor het laatst, maar het is dan ook het alder-ergste. Trouwens, gij weet het zelf wel. Ge hebt al uw kracht met al uw macht gebruikt om deze uw schande af te dekken. Maar ik zal ze weer moeten blootleggen in het belang der democratie.

Herinner u maar weer:

Midden augustus¹ maakte ik een klacht bij de arbitrage-commissie aanhangig, dat gij naar mijn mening ten onrechte een onnozel stukje van mij tot verweer wenste te weigeren. Dat was toch mijn recht?

Ik wachtte. Ge weet, het waren de moeilijke tijden, dat ik ten tweede male mijn betrekking verloor, door uw manieren tegen mij.

Maar ik gaf niet op. Ik heb liever ruim recht dan ruim brood.

25 September ontving ik van de commissie een brief om inlichtingen. Daar bleef het weer een hele tijd zonder opschot, ik schreef al eens weer, tot ik 16 december, vier maanden na mijn klacht, deze brief ontving:

In antwoord op uw schrijven van heden deel ik u mee, dat:

7 nov. l.l. de commissie vergaderde, moest constateren, dat de redactie van Het Volk nog niet had geantwoord en besloot de redactie te melden, dat zo binnen een week geen antwoord

1 1904

kwam, de commissie haar mandaat ter beschikking van 't P.B. zou stellen. 15 nov. l.l. weer vergaderde en wijl nog geen antwoord van de redactie was ontvangen besloot het P.B. te melden, dat de commissie in de onmogelijkheid verkeerde haar taak te volbrengen en dus aftrad. 28 nov. l.l. de leden weer bijeenkwamen omdat een brief was ingekomen van Tak (niet de lang verwachte met inlichtingen maar 'n schrijven over 't niet-antwoorden), en dat na langdurige discussies de leden besloten op hun vroeger besluit van aftreding in zoverre terug te komen, dat ze aan 't P.B. zouden melden: 'onder enkele aan te wijzen voorwaarden zullen we weer aan 't werk gaan.' Eerst wanneer het P.B. aan die voorwaarden voldoet dan zal de commissie haar taak weer opvatten. Dit schrijven is aan 't P.B. verzonden, maar tot nog toe is geen antwoord ontvangen, zodat op 't ogenblik de werkzaamheden der commissie geschorst zijn, totdat antwoord is ontvangen van 't P.B. waarvan het zal afhangen of deze commissie weer in functie zal treden.

P.L. TAK, wat hier staat is gewoonweg niet te geloven. Een der voormannen van de SDAP, de hoofdredacteur van het hoofdorgaan der partij, stopte de door het soevereine congres ingestelde arbitrage. Moogt gij dat doen? Is dat democratie? Moet ik deze zaak laten versmoren? Nu, zeg eens?

We hadden dus geen arbitrage-commissie meer. En nu constateer ik:

Dat in geen enkel verslag van 't P.B. mededeling is gedaan, dat de commissie aftrad. Was het de moeite niet waard?

Dat in geen enkel nummer van Het Volk stond, dat de commissie van arbitrage aftrad. Was het de moeite niet waard?

Een stukje, waarin ik inlichtingen vroeg aan het P.B. werd geweigerd.

TAK, gij zijt dan toch-wel een sociaal-democraat op A.P. Maar hoe vindt ge het peil van dit democratische socialisme?

Dit had eens in het leger moeten gebeuren. 'n Generaal had eens inlichtingen aan een krijgsraad moeten weigeren, ter schade van het recht van een soldaat! Wat zoudt ge hebben gejammerd over klassenkliek en legerjustitie. In al die maanden, dat ge uw hardnekkig verzet tegen de commissie volhieldt, waart ge zelf lid van het P.B. dat b.v. toen juist de Utrechtse kwestie te behandelen had¹. 'n Fraaie toestand. Maar ik deed door, liever recht dan rust.

Begin januari schreef ik de commissie weer.

8 Januari krijg ik antwoord, dat de commissie nog steeds is geschorst.

Eindelijk, tegen februari, komt de mededeling, dat ge u bereid hebt verklaard tot het geven van inlichtingen. Daarna ben ik nog eens mondeling gehoord. Daarna gij. En eindelijk 12 februari, juist een half jaar na het indienen van mijn klacht, valt de uitspraak.

Met algemene stemmen werdt gij in het ongelijk gesteld, ik dus in 't gelijk. En mijn stukje, dat trouwens nederig en vernederend genoeg was, werd geplaatst².

Intussen, P.L. TAK, herinner u maar, had ook een ander partijgenoot³ zich over een geweigerd stukje beklagd. Ook die werd in het gelijk gesteld, maar hij wenste van 't formele recht tot plaatsing geen gebruik te maken, daar het te bespottelijk was een stukje te plaatsen om mensen tot een vergadering op te roepen, die al enige maanden voorbij was. Dat was het gevolg van de tirannieke houding, die gij had aangenomen tegen de arbitrage-commissie.

1 Er was tussen de afdeling II van de SDAP in Utrecht en de federatie Utrecht een geweldige ruzie losgebarsten, waarbij woorden als 'lafheid' en 'ploertigheid' vielen. Het P.B. vroeg inzage in kas en boeken van de afdeling. Uiteindelijk werd het bestuur van de afdeling door het P.B. geschorst

2 16 februari 1905

3 Th. van Waerden, secretaris van de afdeling Amsterdam v

Gij zijt een wonderlijk democraat!

En wat waren dan wel de barre argumenten, die ge hadt tegen mijn stuk? Nu ja, ge hadt gezeid: 'de zaak De Haan is afgedaan', maar ge zijt toch democraat, ge schikt u toch ook naar recht en regelen der partij?

Nu, dit zijn uw argumenten uit 't vonnis der commissie overgenomen:

Als *het* argument van de redactie voor weigering meende de commissie te moeten aanmerken de vrees dat bij verdere openlijke bespreking de vijanden van de partij daardoor wapenen tegen de partij in handen zouden krijgen. Vooreerst is nu de commissie van oordeel dat na het door u ingezonden stukje de redactie met 'n enkele opmerking had kunnen volstaan, waardoor het debat afgelopen was. Maar daarbij en daarboven is het de overtuiging van de commissie, dat de partij en ook de redactie van 't Volk op 'n zeer verkeerde weg zou geraken als ze zich liet beheersen door vrees voor 't gekal en 't geraas van onze vijanden bij de beoordeling van wat het recht is van onze partijgenoten en wat nodig is voor de goede geest in de partij.

Ziet ge wel, TAK, dat uw voornaamste argument weer vrees was voor de buiten-wacht?

Was nu mijn recht gevonden? Ja, mijn recht wel, maar er was toch nog onrecht, dat de partij uitgeruimd moest worden. Dat was uw optreden tegen de drie partijgenoten, die de arbitragecommissie vormden¹. Ge weet het wel, waarde TAK, eerst recht, dan rust. Want stille versterking van studie is een begeerlijk ding, rust ook, litteratuur ook. Maar meer dan dat alles is recht. Ik begon dus, P.L. TAK, opnieuw, en diende bij het bestuur van Amsterdam v de volgende motie in:

1 C. Bijkerk, I.G. Keesing en S.J. Pothuis

De afdeling Amsterdam V van de SDAP spreekt haar scherpe afkeuring uit over de wijze waarop de redactie van Het Volk het werk van de arbitrage-commissie bemoeilijkt en onmogelijk maakt.

In een bestuursvergadering lichtte ik deze motie toe met bijbrenging van toebehorende brieven en stukken. En daaruit bleek uw schandelijke schuld zó klaar, dat het afdelingsbestuur de motie overnam, met verandering in een Congres-motie. Een afdelings-motie vond het bestuur niet voldoende.

Op de volgende vergadering zou de motie behandeld worden. Ik lichtte ze weer toe, met stukken en brieven. En de stemming in de vergadering was zó, dat die motie wel aangenomen zou worden. Doch partijgenoot B.¹ bracht een onverwachte wending. Die was waarlijk in een moeilijk parket. Als hij zweeg werd de motie denkelijk aangenomen en om de motie te laten verkelderen moest hij voor u zeer onaangename dingen mededelen, die gij, democraat, zelfs voor de partijgenoten verborgen wilde laten, maar die B. als secretaris van de arbitrage-commissie wist. En hij deelde het volgende mee:

‘Dat gij na het aftreden der commissie op 15 november eindelijk de 28ste november een brief aan de commissie hebt geschreven, waarin gij zeidet door “verregaande laksheid” niet te hebben geantwoord. Dat de commissie daarna uren lang met 't dagelijks bestuur der partij heeft vergaderd en de volgende eisen heeft gesteld, als voorwaarden om weer op haar ontslag terug te komen:

Tak zal alsnog inlichtingen geven.

Het reglement der commissie zal zo worden gewijzigd, dat klagers en redactie verplicht zijn binnen 14 dagen te antwoorden.

Er zal aan alle afdelingen der partij (die trouwens van elke uit-

1 Bijkerk

spraak een rapport ontvangen) ook worden toegezonden een verslag van Taks optreden, opdat de partijgenoten alles zouden weten'.

Dat waren de eisen der arbitrage-commissie. Laten we ze eens bezien, partijgenoot TAK. Het eerste spreekt vanzelf. Ge hadt geen enkele reden voor uw weigeren van inlichtingen, gij hebt, trouwens niet vrijwillig, u beroepen op 'laksheid' hoewel het tirannieke koppigheid was. Dus geen driftbui van een temperamentvolle jongen, neen maandenlang volgehouden verzet van een man op zekere leeftijd, wiens weloverwogen kalmte tot de merkwaardigheden van Amsterdam behoort. Hoe hebt gij, democraat, dit kunnen doen, maanden, maanden lang!

Hadt gij misschien hoop, dat ik het wel opgeven zou, of dat ik doen zou als die andere in het gelijkgestelde partijgenoot en van mijn recht op plaatsing afzien? Als ik recht had op plaatsing, waarom is mijn stukje dan geweigerd? En als ik geen recht had, waarom hebt ge dat dan niet zo eventjes aan die commissie duidelijk gemaakt.

Partijdiscipline, waarde TAK, partijdiscipline! Ja, maar dan ook voor iedereen. Niet de kat in het donker knippen en overdag preken van dierenbescherming.

In de twee eerste eisen hebt gij toegestemd. Maar de derde?

Ja, de afdelingen der partij krijgen van iedere uitspraak der commissie een rapport, en daarin had de commissie nu dit vriendelijke tussenspel willen inspelen, opdat de partij weten zou, dat niet door háár schuld een simpele uitspraak een halfjaar wegbleef. En opdat de partijgenoten zouden weten hoe gij als hoofdredacteur van Het Volk optreedt. Is dat onbillijk, P.L. TAK? We moeten u wel jarelijks op het Congres als hoofdredacteur herkiezen, maar we mogen niet weten, hoe gij uwbetrekking waarneemt? Is dat democratisch?

Ik begrijp het wel. Gij hadt schaamte voor de simpele socialisten in de provinciën. Het pleit voor u, dat ge u nog schamen

kunt. Maar ge wist heel goed, dat de commissie daarvoor niet wijken zou en wanken¹. En toen, P.L. TAK, hebt gij iets onbeschrijflijks gedaan. Gij hebt uw houding gedekt onder het veelbedekkende woord 'partijbelang'. Gij hebt niet bedreigd met uw aftreden als redacteur, o, neen, daarvoor zijt ge veel te democratisch, democraten nu, waarde TAK, dreigen niet. Gij hebt dus niet bedreigd, gij hebt slechts gewaarschuwd als volgt:

'Als dit rondschrijven aan de afdelingen gaat, dan zal het niet bij partijgenoten blijven, dan zullen ook anderen daarvan horen, anarchisten en klerikalen, en dan zal ik zo gecompromitteerd zijn, dat ik niet weet, of ik wel hoofdredacteur van Het Volk zal kunnen blijven. En wie moet mij nu dadelijk vervangen? Weet gij iemand? Ik verzet mij dus niet uit eigenbelang maar uit belangstelling in de partij'.

Aldus hebt gij gesproken, TAK. Wonder, wonder, hoe uw belang saamviel met 't partijbelang. Toen, niet voor uw bedreiging, want sociaal-democraten verdreigen nu eenmaal het recht niet, maar voor uw waarschuwing dan heeft de commissie het geraden geacht te wijken. Een gewaarschuwd man telt voor twee, weet ge.

't Is mij of ik hier in de zonnige stilte partijgenoot B. nog hoor spreken. Ge hebt die mensen zo gegriefd. Het zijn maar kleinere partijgenoten dan gij zijt. En toch, ge weet het wel, mijn waarde democraat, het is niet prettig, als men zijn plicht als commissie vervullend, zo uit de hoogte mishandeld wordt. Zeg toch eens hoeveel malen heeft de commissie u om inlichtingen gevraagd, en hoeveel malen hebt gij niet beantwoord. Wen, mijn waarde democraat, drie honden langs uw democratische kamer blaffen, dan geeft gij evenveel gehoor, dan wanneer drie, door het soevereine congres benoemde, partijgenoten u inlichtingen vragen. Gij noemt dat 'laksheid'. Er zijn merkwaardiger laksheden in de wereld dan ik ooit mocht ontmoeten, maar deze

1 Wankelen

‘laksheid’ is toch allerlakst. Juist, waarde TAK, het is lak met uw laksheid.

Maar B. sprak dan als volgt:

‘Toen zijn wij voor Taks waarschuwing gezwicht. Wij wisten, dat we daarmee het inwendige leven in de partij nadeel deden, zeker dat wisten we. Wij hebben ook wel aan de oude beweging¹ gedacht en hoe die ten gronde in is gegaan doordat één persoon daar het recht verbrak en vermaakte naar zijn wil. Zeker dat hebben we alles overwogen. Maar we hebben ook overwogen, dat Tak zou kunnen aftreden. En die mogelijkheid hebben we geheel buiten willen sluiten, juist omdat het ditmaal zo'n belangrijk jaar was². Daarom zijn we voor Tak geweken’.

En daarom ontraadde B. de motie, want noch gij, noch het P.B. wilde deze zaak publiek zien, of zelfs maar bekend bij de partijgenoten. Niet om uw persoonlijke overgevoeligheid te ontzien, maar in het ware en welbegrepen belang der partij. En wel wonder, wonder, hoe uw belang geheel met het partij-belang dekkende was. Dat is zo prettig en zo gemakkelijk. Men kan dan nog eens een potje breken.

En verder kan ik kort zijn. Na lange debatten trok ik mijn motie in. Wij besloten u de gelegenheid te geven uw houding alsnog te wijzigen. De meerderheid onzer afdeling wenste duidelijk te maken, dat de derde eis van de arbitrage-commissie een billijke eis was, en dat gij u daaraan hadt behoren te onderwerpen. De meerderheid nam het voorstel tot een onderzoek, dat de commissie gewenst had, over, en plaatste dit voorstel met toelichting³:

1 De Sociaal-Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis

2 In juni waren de verkiezingen voor de Tweede Kamer

3 Het voorstel werd aangenomen in een huishoudelijke vergadering van Amsterdam V (Het Volk, 25 februari 1905); Bijkerk had dus geen succes

Voorstel: Het Congres draagt de commissie van arbitrage op een uitvoerig rapport aan de afdelingen der partij te zenden, inzake haar geschil met de redactie van Het Volk.

Toelichting: Het is gebleken, dat een zaak, die in augustus aanhangig is gemaakt, eerst in februari is afgehandeld. En dat dit te wijten is aan de redactie, die op herhaalde dringende vragen van de commissie niet heeft geantwoord, ook niet toen de commissie met aftreden dreigde en inderdaad aftrad.

In deze zaak acht Amsterdam v volle klaarheid nodig.

Was dat te veel gevraagd? Een onderzoek en rapport zoals trouwens door de arbitrage-commissie zelf werd gewenst. Mogen wij dan niet méér weten, dan het u en de uwen gelieft los te laten? Hoe kunnen wij u dan t' allen jare herkiezen en t' allen dage betrouwen? Neen, zolang er geen klare eerlijkheid in de partij is, en recht gelijk-op voor allen, groten en kleinen, zolang zal er geen vrede en geen tevredenheid zijn. Moet ik u aan het lot van ons voorstel nog even herinneren?

Ge zijt, waarde TAK, toch nog vóór het congres uitgetreden, door een deur, die gij listiglijk open liet. Nietwaar gij gingt heen omdat u uit congres-voorstellen en anderszins bleek, dat men u als hoofdredacteur liever niet verder wenste. Die zaak behandelen wens ik niet, ze valt buiten hetgeen ik u nu aanschrijven wens. Er is ook hier weer hoge politiek gevoerd, ge weet het wel. Maar ge zijt onder een daverend applaus door de provincialen vooral, herkozen. En over het onderzoek van Amsterdam v is geen woord gezegd.

Toen heb ik nog de wettige weg niet verlaten. Ik heb in de afdeling een voorstel ingediend om bij referendum over de nietbehandelde congres-voorstellen te laten beslissen, dus ook over het gevraagde onderzoek. Dat voorstel kon niet in behandeling komen, want we hadden de hele late avond nodig om uw houding tegen Troelstra te bespreken. En wen wij weer verga-

deren zouden, dan zou het referendum voorbij zijn. Toen heb ik de wettige... maar dat zo dâlijk. Eerst een opmerking nog:

Ge zult bemerkt hebben, waarde TAK, dat in mijn laatste deel zoveel weiniger documenten voorkomen dan in de eerdere. Gij weet, dat ik inderdaad hier geen brieven en stukken bezit maar slechts aantekeningen. Als gij echter op deze brief nog eens ingaat, zeg dan niet ‘het is onjuist’ van wat ik hier bijbracht. Gij zegt wel eens meer ‘het is onjuist’ en later bleek het met die onjuistheid nog wel te gaan. Neen, breng van uw kant uw tegenbewerende stukken bij. Publiceer alles wat ge hebt, de notulen van 't P.B., het D.B., de arbitrage-commissie, van Amsterdam V en zeg dan nog, dat ik mij niet streng binnen de bepalingen der waarheid hield.

Ja, ik heb de wettige weg verlaten. Ik weet het wel, P.L. TAK. En ik heb wel geweten, dat het daartoe komen kon. Reeds maanden geleden heb ik in Amsterdam V ongeveer dit gezegd:

‘Ja, en als dan blijken mocht, dat er in onze democratische partij een kladdende kliet is, die het recht ten eigen bate beheert, dan zal ik voor hen niet zwijgen, ook niet wanneer men met het woord “partijbelang” te schermen begint. Want daarmede werken juist zij, die hun eigen belangen wenssen te dekken. Neen, wen geen recht los-komt, dan zal ik zeker niet zwijgen, niemaals niet’.

Men is toen deels zeer boos geworden, dat ik dit zeggen dorst, men noemde dit dreigen, maar dit deert mij niet meer met de minste deernis.

Ja, ik heb de wettige weg verlaten. Maar gij weet, P.L. TAK, dat ik dit niet heb gewild. Is de wettige weg niet lang en moeielijk voor mij geweest? Gij hebt mij zo verdacht gemaakt. Zeker, ge vindt dit nodig voor uw oppervlakkige en onmiddellijke politiek. Maar de onmiddellijkheid is de waarheid nog niet, en oppervlakkigheid is nog geen diepe deugd.

Ja, ik heb de wettige weg verlaten. En midden in het gevoel

van werk schreit mijn gewonde mond uw schande uit. Wenst gij mij te verwijten, dat ook onze vijanden het horen? Durft ge dat? O, ge durft wel veel. Maar ik wens u te antwoorden in de woorden van de door u zo smadelijk verhandelde arbitragecommissie:

Maar daarbij en daarenboven is het de overtuiging van de commissie dat de partij en ook de redactie van 't Volk op 'n zeer verkeerde weg zou geraken als ze zich liet beheersen door vrees voor 't gekal en geraas van onze vijanden bij de beoordeling van wat het recht is van onze partijgenoten en wat nodig is voor de goede geest in de partij.

Juist, wat onze vijanden ook hiervan zullen zeggen, behoeft ons niet te deren. Maar ik vraag u, P.L. TAK, of uw handelingen voor de goede geest in de partij bevorderlijk zijn, en of ze rechtvaardig zijn? Ja, als ge partij-genoten wilt, die alles velen, die dan bij alles en alles lijdend zwijgen en zwijgend lijden, laat dan slechts doofstomme en blinde kaffers in de partij toe. En laat ze allen een eed van trouw zweren aan uw heerlijke hoogheid. Maar eis van heldere Hollanders niet, dat ze horen en zien en toch eerbiedigend zwijgen. En scherm niet met een vermeend partijbelang, als u *dat* baat geeft. En vertrap de regelingen der partij niet, als u *dat* beter baat is. En als ik u hier harde waarheden zeg, dan is dat omdat ik daarvan alleen verbetering wacht.

Ja, ik heb de wettige weg verlaten. Kan ik anders?

En ik denk aan de woorden van Henri Polak¹ op het congres:

Het moet vaststaan dat iedere partijgenoot of partijorganisatie zich onderwerpt aan de wettig genomen besluiten.

1 Stichter en voorzitter van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond; in deze tijd voorzitter van het Dagelijks Bestuur van de SDAP

Maar hebt gij dat gedaan? En Polak zei ook dit:

Nu zou het kunnen voorkomen, dat er zo belangrijke morele redenen zijn tot overtreding der partijbesluiten, dat het formele recht wijken moet.

Waren die morele redenen voor u? Neen, inzake het geweigerde stukje hebt ge met algemene stemmen ongelijk gekregen, en verder hebt ge u moeten verschuilen achter 'laksheid'. En zijn er nu morele redenen waarvoor bij mij het formele recht ten eindelijkte wijken moet?

Ja, het zijn deze:

Dat het mij strijdig lijkt met moraliteit, dat gij in het P.B. te rechten zit, in Het Volk vriend en onvriend vermaant en verwijt, zolang gij op deze wijze voortgaat u aan de besluiten der partij te misgrijpen.

V

Ik heb met een onzer partijgenoten over deze open brief gesproken, en die vond het een verkeerd ding. Bovendien, zei hij, zul je geroyeerd worden. Meent ge dat ook, waarde TAK?

Ik wilde eerst naar district III over verhuizen, opdat gij, die daar thuiswoont¹, mee zoudt kunnen beslissen. Doch ik geloof niet, dat men mij royeeren zal. Heb ik iets gedaan, wat ik niet doen mocht? Neen, niets. En gij wel. Zal men mij dan uitstoten en u laten, waar ge zijt. Ik heb beter mening van onze partijgenoten.

Ik ben zeker, dat iedereen u veroordelen moet.

Ik ben zeker, dat geen onzer zich verenigen kan met uw tactiek van tirannieke dwingelandij.

En als men mij dan wel royeert?

Dan zal ik doen, wat mij te doen staat, en in beter beroep gaan bij het P.B.

P.L. TAK, gij zijt lid van het Partijbestuur. Dan kunt gij rechten.

1 Tak woonde Ruyschstraat 6

Naspel

Met de publikatie op 19 juni 1905 van de *Open brief aan P.L. Tak* was het Pijpelijntjes-debat niet afgelopen. Op 20 juni werd de brochure in *Het Volk* geannonceerd. Op 21 juni verschijnt het antwoord van Tak, een stuk waarin Tak met alle oude en enkele nieuwe kunstgrepen aan De Haans attaque probeert te ontkomen:

Een open brief.

Jac. de Haan heeft een Open Brief aan mij uitgegeven over de wijze waarop ik gereageerd heb op zijn boek 'Pijpelijntjes'. Hij schreef wekelijks voor de kinderen onzer lezers, en schreef tegelijk in den eersten persoon een boek vol mannenliefde, knapenliefde, en andere sexueele afwijkingen. Van Deyssel schreef over dit boek aan De Haan: 'De uitgave van een boek als het uwe nu, bevordert gevoeligen en gedragingen zooals die, welke er met zooveel talent in zijn beschreven'. Dit was ook onmiddellijk mijn indruk, en ik stond niet zoo vrij als de literaire criticus, ik moest overwegen wat de verantwoordelijkheid voor de krant mij gebood. En ik antwoordde met onmiddellijk en hard de betrekking te verbreken. Hard, omdat De Haan mij vooraf had moeten vragen, of de wekelijksche leiding van onze kindervermaken wel kon samengaan met de uitgave van het boek. Dit heeft hij nooit gevoeld, ook later niet, toen ik mondeling zijn aandacht daarop vestigde.

De afwijkende geslachts-aandriften houden veel ernstige wetenschappelijke mannen bezig, en het onderzoek is wel zoo ver, dat een testamentische vervolging door elk eerlijk man moet worden tegengestaan. Maar als we die dingen ontmoeten in een aantrekkelijken letterkundigen vorm, dan is het wat anders. Dan kan zoo een boek op licht ontvankelijke individuen beslist besmettelijk werken. Hiervan heeft De Haan zich geen rekenschap gegeven en toch is deze kant van de zaak buitengewoon ernstig. Het geluk van menschenlevens en van gansche gezinnen is ermeê gemoeid.

Dat het boek letterkundige verdienste heeft, doet niets tot deze overwegingen af. De kunst is niet een vlag die elke lading kan dekken, en in sociaal opzicht blijft de inhoud van een boek beslist een hoofdzaak en de vorm geheel bijzaak. Het goed recht der literaire verbeelding houdt op waar werkelijke schade kan worden toegebracht.

De vrees voor den buitenwacht heeft mij niet beheerscht in den zin zooals De Haan dat zegt. Maar de combinatie van leider eener kinderrubriek met het schrijven van dit boek is eene, die een hoofdredacteur, welke haar ook maar een oogenblik duldde, een zeer verdienden blaam zou bezorgen.

Want hoezeer de afwijkende sexueele vormen, zoover ze zijn aangeboren en niet voortkomen uit overmacht van ander bederf, tegen onrechtvaardige vervolging moeten worden beschermd, er is even veel reden om jongeren en ouderen tegen de noodlottige gevolgen van de aanraking met die sentimenten in bescherming te nemen. Eerlijk oordeel over de afwijkenden sluit niet in, dat men hen moet vrijlaten in al hun schadelijke invloeden op anderen. En een boek waarin hun verschillend bedrijf zoo plastisch wordt beschreven, is werkelijk een gevaar, dat gelijk te stellen is aan de aanraking met de verleiding der individuen zelve.

Voor De Haan bestaan deze onderscheidingen niet. Als hij

zegt ze niet te zien, en ze, als ze hem worden voorgehouden, onjuist te achten, is hij in die beweringen volkomen eerlijk. Ik heb in twee gesprekken daarvan den vasten indruk gekregen.

Het blijkt ook uit zijn vergelijking van de sexueele ‘neutraliteit’ die hij in zijn boek meent te vinden, met de neutraliteit der openbare onderwijzers. Ten eerste is zijn boek niet neutraal. En ten tweede is omtrent de schadelijkheid van zulk een boek voor bepaalde individuen niet het verschil van meening mogelijk, dat over een les in de geschiedenis kan bestaan. Dat boek is een medische quaestie.

Omtrent mijn verwaarloozen van de arbitragecommissie heb ik aan haar en aan het Partijbestuur mijn leedwezen betuigd. Dit zou ook aan het Congres gebeurd zijn, als de zaak er was besproken. Ik behoef wel niet te zeggen dat ik op de niet-be-handeling noch rechtstreeks, noch zijdelings heb invloed uitgeoefend. De uitspraak der C.v.A. is trouwens in handen der afdeelingen, dus van de gansche Partij.

Zoowel voor De Haan als voor Partij en krant was het naar mijn vaste overtuiging van belang, dat de zaak met mijn verklaring van 9 Aug. '04 een einde zou nemen. De praatjes over censuur en partij-index zijn te gek. Een redactie moet wel degelijk een keuze doen, haast elk oogenblik van den dag.

Wat De Haan nu nog betreft, hij wijt aan bijkomende omstandigheden wat het fatale gevolg moest zijn van zijn boek. Had hij zich vooraf vrij gemaakt van de kinderrubriek, er zou hier van het boek niet gesproken zijn, tenzij het noodzakelijk bleek op het gevaar ervan te wijzen.

De Haan bespreekt in het slot van zijn open brief de mogelijkheid, dat zijn afdeeling hem royeeren zal. Daar valt zeker niet aan te denken. De schrijver geeft hier zeker zijn eigen overtuiging. De vraag is alleen of die overtuiging juist is, en of de onontwijkbare gevolgen van zijn handelen niet eerder voor zijne, dan voor mijne rekening moeten komen.

P.L. Tak

Het spreekt vanzelf dat Jacob Israël de Haan op Taks antwoord reageerde. Het spreekt ook vanzelf dat Tak weigerde De Haans reactie in *Het Volk* te plaatsen. Het had al heel lang afgelopen moeten zijn. En de zonden van Sodom en Gomorra mochten in geen geval opnieuw in verkiezingstijd met *Het Volk* in verband worden gebracht: op 28 juni 1905 werd Tak voor de SDAP in de Tweede Kamer gekozen.

Pas op 13 augustus lukte het De Haan zijn weerwoord gepubliceerd te krijgen: in *De (groene) Amsterdammer*.

Hier volgt De Haans laatste openbare afrekening met Tak, weer in de vorm van een open brief. Uit de aanhef is op te maken dat De Haan de SDAP vaarwel heeft gezegd of, precies andersom, dat hij Tak als partijgenoot moreel heeft geroyeerd.

Waarde Tak!

Nu gij hardnekkig weigert mij in *Het Volk* een weerwoord te gunnen, zie ik mij noodgedwongen spreekplaats aan een ander blad te vragen. Sinds de commissie van arbitrage mij tegenover u in 't gelijk stelde, en u vonnisde, dat ge door uw eigen schuld u last op de hals haalde en mij, sinds dien hebt ge blijk gegeven niets te hebben geleerd. Trouwens, ge wenscht niets te leren. Ge wenscht slechts pauselijke baas bij ons te zijn. Ge hebt u niet ontzien in uw stuk 'Een open brief' naar aanleiding van mijn 'Open brief aan P.L. Tak' te beweren, dat uw beste bedoeling het belang onzer partij is geweest. Zeker, waarde Tak, dat is een middel. Zoals een loochenende eed voor een onwilligen schuldenaar een uiterst middel is. Doch, dat ge het durfde zeggen is al een bewijs tot welke minne middelen gij uw uitvlucht neemt. Trouwens, ik ben de eenige niet, die door uw minne moedwil leed. Hoe hebt gij Van der Waerden behandeld? Rauw met snauwen. En Pannekoek¹? Wat hebt ge Troelstra niet in

1 Antonie Pannekoek, 1873-1960, astrofysicus (hij onderzocht het Melkwegstelsel) en marxist, was in juli 1905 in *Het Volk* beschuldigd van: gebrek aan inzicht, grofheid, bekrompenheid, 'loszinnig en brutaal geschrijf' enz. Pannekoek als 'vergif voor het partijleven'! Hij had de bewustwording van de arbeidersklasse een hoger doel genoemd dan het winnen van zetels in de Tweede Kamer

zijn leven diep gedeerd. En dat alles om zelf onbestreden baas te zijn.

Waarde Tak, ik kan uw stuk ‘Een open brief’ hier niet weerleggen. Het is schijnfijn genoeg, maar toch zonder diepe innerlijke deugd. Op slechts één punt zal ik u weerstrijden, n.l. in zake mijn ontslag als medewerker van *Het Volk* omdat dit een levensbelang voor mij is. En ik mijn leven tegen uw inferieure kwaadaardigheid verdedigen moet.

Ge hebt mij, waarde Tak, na het verschijnen van mijn schets-werk ‘Pijpelijntjes’ op de meest hondsche wijze uit *Het Volk* getrapt. Op een wijze, waarvan gij de toekomstwaarde héél goed hebt geweten. Ik heb u gevraagd:

1. Waarom ik ontslagen ben.
2. Waarom dat ontslag zoo honsch was.

Op de eerste¹ vraag is uw antwoord geweest: ‘Ge hadt mij uw boek eerst in copie moeten voorleggen’.

Ik heb dadelijk beslist ontkend, dat ik dit had behooren te doen. Ik heb u verzekerd, dat ik absoluut niet voorzien heb hoe gij en anderen op ‘Pijpelijntjes’ reageren zouden. Ik heb u verzekerd, dat anders nog wel andere menschen dan P.L. Tak, voor. overleg in aanmerking waren gekomen. Dat ik nog wel andere verhoudingen zou hebben gespaard, dan mijne verhouding tot *Het Volk*. Ge hebt verklaard, dat te begrijpen en ge hebt mij beloofd, já, dat hebt ge, P.L. Tak, mij verder te sparen. O, wat hebt ge me gespaard.

Op de tweede vraag heb ik geheel geen antwoord gekregen. Maar dat is niets. In de Tweede Kamer is de zaak besproken tusschen den heer H. Bijleveld en onze vriend Schaper.

Aldus de heer Bijleveld:

1 Er staat: ‘tweede’

‘Maar bij de heeren van de overzijde is de natuur sterker dan de leer. Wat is er gebeurd met den heer De Haan, mede-redacteur van *Het Volk*, voor de kinderrubriek van *Het Zondagsblad*.

(...)¹

Volgens de redactie van *Het Volk* kan zoo iemand niet neutraal zijn en moge hij het ook meenen, zij offert er haar kinderen en die van haar lezers niet aan op. Precies zoo redeneeren nu ook die ouders over de sociaal-democratische onderwijzers.’

Dan Schaper:

‘De heer Bijleveld heeft gesproken en daarin was hij niet bepaald onhandig over den heer Jacob de Haan, die als redacteur van *Het Volk* verwijderd was, omdat hij zeker boek had geschreven.

(...)

Dit heeft niets te maken met de kwestie of men een socialist of anarchist, ook al is hij onderwijzer, het recht mag geven om propaganda te maken op politiek (gebied) buiten de school.’

Waarde Tak! heeft Schaper den heer Bijleveld nu heusch weerlegd? Meent ge? Ik schreef o.a. in mijn ‘Open brief.’:

‘Ziet ge, P.L. Tak, als ge nu kalm en bedaard uit utiliteits-gronden mij gelegenheid hadt gegeven mij terug te trekken, dan was het nog wat anders geweest. (...) Was mijn schrijven voor de kinderen op sexueel gebied minder neutraal dan b.v. het geschiedenis-onderwijs van een socialist in een hoogste leerjaar?’

Op die vraag zijt ge ingegaan in uw stuk: ‘Een open brief’. Maar hoe? Ge begint met een citaat uit 'n brief van Van Deysse uit z'n verband te breken. Ge vervalscht het wel niet, o, neen, daarvoor zijt ge veel te eerlijk, doch ge gebruikt het op een wij-

1 De citaten uit de *Open brief aan P.L. Tak*, onmisbaar voor een publikatie in De Amsterdammer, zijn door ons sterk bekort

ze, die voor een sociaaldemocratisch leider wat al te dicht bij misbruik staat. Van Deysse's brief luidt in z'n geheel als volgt:

‘WelEdelGeboren Heer,

In antwoord op uw schrijven (...)

Van het begrip, dat ik het Nieuwe Gids-begrip zal noemen en dat twintig jaar lang ongeveer de Nederlandsche letterkundige kritiek heeft beheerscht, uit beschouwd, is er niet alleen geen algemeene aanmerking op uw boek te maken, maar behoort het zelfs tot het voortreffelijkste, wat er in de laatste jaren is verschenen.

Voor mij zijt ge een zeldzaam en goed kunstenaar.

(...)

Zooals ik zeide geef ik u toe, dat mijn gevoelen niet geheel thuis behoort in de Nieuwe Gids-theorieën, maar het is juist wanneer een theorie zoo in hare uiterste consequentie wordt toegepast als door uwe schetsen geschiedt, dat men er het wankele of te ver gedreven deel van gewaar wordt.

(...)

Ziet ge, P.L. Tak, ge hadt ook eerlijk kunnen waarden, zooals Van Deysse doet, en zeggen:

‘Ik geef toe, dat De Haans ontslag niet geheel thuis behoort in de sociaal-democratische neutraliteits-theorieën, maar het is juist wanneer eene theorie zoo in hare uiterste consequentie wordt toegepast als door De H. geschiedt, dat men er het wankele of te ver gedreven deel van gewaar wordt’.

Maar gij wilt liever de heele partij dwingen dan bekennen, dat gij onrecht deedt. Gij hebt mij weggedrongen van het maatschappelijk levensdeel, waar ik mij bewoog, liever dan u te matigen. Waarde Tak, schaamt ge u niet?

Ge schreeft in *Het Volk*:

‘Van Deysse schreef over dit boek aan De H. “De uitgave

van een boek als het uwe nu bevordert gevoelens en gedragingen zooals die welke er met zooveel talent in zijn beschreven". Dit was ook mijn indruk. En ik antwoordde met onmiddellijk en hard de betrekking te verbreken...'

Ach zoo, mijn waarde Tak. Lost gij nu zoo de kwestie op.

Eilieve, wat heeft de kinderkrant met mijn boek te maken, al bevorderde het duizendmaal dit en dat. Bevorderen socialistische onderwijzers niet gevoelens en gedragingen, die de meerderheid der ouders niet bevorderd wenschen te zien? Zeker, maar niet bij hun leerlingen. Was mijn roman een kinderboek? Hieruit kunt ge u niet redden, mijn waarde Tak. En wat doet ge nu? Ge insinueert, dat ik 'Pijpelijntjes' voor die kinderen heb geschreven. Immers gij zegt, dat ik geen goed inzicht heb, want:

'Het blijkt uit zijne (d.H.) vergelijking van de sexueele neutraliteit die hij in zijn boek meent te vinden met de neutraliteit der openbare onderwijzers. Ten eerste is zijn boek niet neutraal. En ten tweede is omtrent de schadelijkheid van zulk een boek voor bepaalde individuen niet het verschil van meening mogelijk, dat over eene les in de geschiedenis kan ontstaan.'

Waarde Tak, toen ik deze dwaasheid las, heb ik gedacht: 'kassian, Tak, wat gaat ge achteruit'. En ik schreef u een rectificatie voor *Het Volk*. Die hebt ge geweigerd, of liever ge hebt niet geantwoord en niet geplaatst. En toen dacht ik: 'arme arbeiders, die deze menschen als leider hebben'. Ik weet wel, gij weet met uwe meerderheid in de partij goed om te springen. En wie iets doet, wat u niet aanstaat, die krijgt een lompe meerderheid als 'n rotsblok op z'n hoofd. Doch waarde Tak: 'die plumpe Majorität hat immer Unrecht'. En dat weet gij ook wel.

Geruimen tijd geleden schreef ik al: 'there is something rotten' in de S.D.A.P. Ik herhaal dat hier nog eens met de meeste beslistheid. En gij zijt de groote corruptor. Herinner u maar eens de zaak met de advertentie voor 'Pijpelijntjes'. Hoe ge den di-

recteur van *Het Volk* om uwe duim laat draaien, ondemocratische baasspeler, dat ge zijt.

O ge doet wel veel in de partij, dat ontken ik niet. Doch ge doet het als een despoot en nog niet eens een verlichte. Wie u vleit, die steunt ge. Maar wie niet voor u neigt en zwijgt, die verplettert ge met uw machtige majoriteit.

En dat kan ik niet toelaten. Ge hebt mij uit louter moedwil geschaad en gesmaad. Ik moet redden wat er van mijn onthavende leven nog redzaam is. En ik offer mij niet op aan wat gij noemt ‘partijbelang’ waar dat is, belang van een partijkliek.

Vale et salve

t.t.

Jacob Israël de Haan

Voor de waarde van dit stuk kan men zien in: ‘Open brief aan P.L. Tak’, bij Jacq. v. Cleef te Amsterdam.

Er kwamen maar weinig andere reacties op de *Open brief* dan die van Tak in *Het Volk* op 21 juni 1905. Op 23 juni kiest afdeling v van de SDAP in Amsterdam partij voor Tak en laat een motie in *Het Volk* publiceren waarin de *Open brief* wordt afgekeurd. De afdeling ‘veroordeelt ten scherpste de infame poging van J.I. de Haan om een der krachtigste strijders voor de sociaal-democratie te bekladden’. Interessant is de mededeling dat De Haan uitgenodigd was om zich in de afdeling voor zijn geschrift te verantwoorden, maar dat hij niet kwam. In *De Bode* van 18 augustus 1905, waarin De Haan per ingezonden brief klaagde over ‘de ontzettend dwaze geruchten, die hardnekkig mij schennend, rondliepen’, schrijft de redactie kort en goed dat zij de noodzaak van een beoordeling van *Pijpelijntjes* of van de *Open brief aan P.L. Tak* niet inziet. Aan een reactie in *De Ware Jacob*, die de zaak een verrassende wending geeft, besteden wij straks aandacht.

Na het Congres van de SDAP in 1906 - waar Tak het hoofdre-

dactoraat van Het Volk werd ontnomen - schreef De Haan hem nog één persoonlijke brief:

Amsterdam

29 St. Willibrordstraat.

Geachte Heer Tak, 't was mijne bedoeling sinds eenen vrij ruimen tijd, u nog even te schrijven. Maar ik was voortdurend weinig wel, en gij waart zeker druk bezet. In de Congresdagen heb ik 'Het Volk' nog eens gelezen; het speet me half dat dit congres voor u eene mindere vreugde was dan het voorgaande, doch anderzijds waren ze alletwee eene fraaie bijdrage tot de 'psychologie de la foule'. Juist heden las ik het mooie ding van Hopman over 'Suspiria de profundis'. Dit is fijn en opmerkelijk werk. Ras zei, dat ge Hopman waardeert, dat verdient hij ten volle. Ik had het werk al opgemerkt toen het nog slechts geteekend stond F.H. Later zag ik het geteekend voluit. En zag ik den naam op een soevenir van 'n promotie-diner. Ge moet Hopman eens vragen, mijn waarde heer Tak, waarom Hopman zijn werk in den 'ik-vorm' schrijft. Zult u eens wat verstandigs hooren. Het is die vorm, die zich uitsluitend leent tot zeer scherpe gedetailleerde fijnheid, wat in de schilderkunst pointillé is. Ik denk naturelijk aan mijn eigen werk. Ik kan het niet vergeten, mijn leven is totaal nog steeds verward, na uwen inferieuren moedwil. Ja zeker, het doet mij genoeg u dit nog eens te zeggen, dat lucht me op. Ik ben al weer eenige maanden zonder betrekking. Daar ga je weer voor niks. Het is uw schuld, en ik verwijt u dat lekker. Het ergste is, dat mijn verstand geleden heeft. Welzeker, waarom zou ik het niet zeggen, het is mijn schuld niet. Nu goed, ik heb toch het tweede deel van Pijpelijntjes afgemaakt. Met moeite. Meer dan 'n blaadje per dag werk ik niet, mag ik niet werken. Maar't is af, en Kloos, die het gelezen heeft bewonderde het zeer. Natuurlijk, dat Kloos dat

evenmin als Van Deyssel open-en-bloot zegt, maar dat duvelt niet. Ik kan u met geene woorden zeggen, hoe slecht of mijn leven is. Maar dat mijn eerste werk is geweest, de voltooiing van het uitgescholden boek, dat's één geluk. Als u geweten hadt, hoe door en door of u mijn leven hebt bedorven, hadt ge het dan wel zoo gedaan, en niet anders?

Van Deyssel zal mijn roman 'Pathologieën' in z'n tijdschrift plaatsen. Zeit-ie. Dan bekom ik weer wat losse centen ook.

Ik ben niet boos op u, maar ik ben diep verbitterd, dat ik na jaren van studie moet bidden en smeken over een baantje van 5 á f 600 en 't niet krijg.

Heb 't goed.

T.à v.

Jacob Israël de Haan

Het verhaal 'Suspiria de profundis' ('Zuchten uit de diepten') van Frits Hopman was in april 1906 in De Kroniek verschenen. Hopman had in 1905 als F.H. in De Kroniek gedebuteerd. Het door De Haan vermelde verhaal is een fantastische, in Engeland spelende *horror-story* en inderdaad in de 'ik-vorm', zonder dat iemand door de gedachte wordt bekropen dat Hopman zelf daar in een Engels hotel met een lijk onder zijn bed had geslapen en 's nachts door de Dood was bezocht. De brief van De Haan laat zien hoezeer het klakkeloos gelijkstellen van een ik-verhaal aan een autobiografisch ego-document hem teisterde. Al in 1904 had P.M. Wink in Levensrecht verklaard dat De Haan 'zich er in gewerkt' had door het gebruik van de eerste persoon in dat 'misselijke produkt' *Pijpelijntjes*. En ook Tak had in zijn laatste publikatie over De Haan die koe weer uit de sloot gehaald: niet alleen had De Haan een aanstootgevend boek geschreven, maar hij had dat bovendien nog 'in den eersten persoon' gedaan. Zou Tak dát bedoeld hebben, toen hij schreef dat *Pijpelijntjes* 'niet neutraal' was?

Tak stierf in 1907. De Haan had wel een nagel in zijn doodkist geslagen.

Niet veel plezieriger dan het contact van De Haan met de socialistische P.L. Tak verliep dat met de Tachtiger aestheet Lodewijk van Deyssel. Op 15 juni 1904 vroeg De Haan hem om een oordeel over *Pijpelijntjes*, in een brief waarin hij ook al het gedicht van Catullus citeert ('Pedicabo ego' enz.) dat later in *Pijpelijntjes*-tweede versie zo'n belangrijke rol zal spelen. Op 19 juni bedankt hij Van Deyssel voor diens antwoord, kondigt de tweede versie van *Pijpelijntjes* aan ('dit boek kan ik nu na er zo lang over gewerkt en geleden te hebben, niet in een hoek duwen. Dat zou mijn dood zijn') en schept moed om 'iets heel ergs' te vragen: 'wilt u voor die nieuwe uitgave een voorstuk schrijven zoals u voor Boutens deed en zoals u voor dooie Henri Hartog deed'. Maar Van Deyssel voelde er niets voor om zijn reputatie voor zo'n ongewisse en bedenkelijke zaak op het spel te zetten en zijn naam aan *Pijpelijntjes* te verbinden. Met Boutens¹ was het een heel ander geval: dáár betrof het poëzie, hoe dan ook per definitie 'een tijdverdrijf voor enkele fijne luiden' (om met Du Perron te spreken). En Henri Hartog was op 25 februari 1904 gestorven en kon dus geen kwaad meer doen, in tegenstelling tot deze dynamische De Haan die met allerlei beangstigende plannen rondliep. Ook was het bewuste werk van Henri Hartog, *Sjofelen*, een boek waaraan niemand zich een buil kon stoten (men kan het op één lijn met De Haans *Kanalje* stellen). Verder had Hartog hem, Van Deyssel, aan zich verplicht door hem in de brochure *Een eigenwijs schrijfster* (1903) met leeuwenmoed te verdedigen tegen de aanvallen van ene freule Anna de Savornin Lohman, dezelfde die ook in de 'dienstbodenquestie' zo'n duidelijk standpunt had ingenomen²: 'Onze Marie is even

1 P.C. Boutens' *Verzen* (1898) verscheen met een inleiding van L. van Deyssel

2 In: *Jonge roeping*, Amsterdam, 1904, pp. 78-100

toevallig als meid geboren, als mijn huisgenootte als juffrouw, en ik als freule...’ Van Deysssel herdacht Hartogs optreden aldus: ‘Deze verdediging van mijne werken is een der laatste geschriften van uw leven geweest. Nu is de hand verstijfd, die door zoo vurig een geestdrift werd bewogen om hoon af te weren van de zaak, die uw aanhankelijkheid had verworven’. Hartog publiceerde trouwens dikwijls in Van Deysssels tijdschrift *De XXste Eeuw* en stond zelfs vermeld onder de vaste medewerkers, alfabetisch gerangschikt tussen Gorter en Heijermans. Van een voorwoord voor de tweede versie van *Pijpelijntjes* kwam niets.

Toen vroeg De Haan, voorjaar 1905, of hij Van Deysssels brief over *Pijpelijntjes* in *Het Volk* mocht publiceren: ‘ik moet mij in “Het Volk” hevig verdedigen over mijn boek “Pijpelijntjes”. Mag ik me daarbij op u en uw brief beroepen?’ Van Deysssel antwoordde niet. Op 16 maart 1905 komt De Haan er nog eens op terug: ‘het gaat hier niet om mij en niet om mijn boek, maar om de litteraire kunst, die blijkbaar in Holland nog lang niet veilig is, en bij de socialisten heelemaal niet’. Maar de Tachtiger was er niet toe te bewegen om hoon af te weren van de literaire zaak die toch zijn aanhankelijkheid had gehad. Toen nam De Haan de vrijheid om Van Deysssels opinie in de *Open brief aan P.L. Tak* af te drukken, integraal, dus inclusief het bangelijk amendement op het ‘Zedelijkheids-causerietje’, maar in de hoop natuurlijk dat de nadruk voor de lezer op de erkenning van De Haan als kunstenaar zou vallen. Hij schreef aan Van Deysssel: ‘Ik moet dit doen. Men wil mij immers schandalig afmaken. Vergeef mij dit dus’ (31 mei 1905). Maar Van Deysssel vond een en ander heelemaal niet in de haak en liet De Haan dat weten. Daarop schreef De Haan hem een brief op poten (14 juni 1905) met een motto: ‘Magister Van Deysssel, magis magistra veritas’, zoiets als: ‘Van Deysssel is mijn leermeester, maar in

hogere mate mijn leermeesteres is de waarheid'¹. 'Toen men mij in Het Volk schandalig schond,' aldus De Haan, 'heb ik u, o, zoo dringend toestemming verzocht tot 't publiceeren van uw brief in mijne verdediging. Gij hebt mij niet eens geantwoord.' De Haan erkent dat hij heeft gehandeld in strijd met 'de fatsoenstheorie, dat men particuliere brieven noch toont, noch publiceert', maar hij vindt dat 'nog niet eens een goede theorie'. En dan houdt hij met zijn karakteristieke glasharde logica de Tachtiger voor: 'als het uw eerlijk oordeel is, moet ge er voor staan, en als het niet uw eerlijk oordeel was, hadt ge 't niet mogen schrijven'.

Zo raakte Lodewijk van Deyssel, die *Pijpelijntjes*-tweede versie niet recenseerde, ondanks zichzelf toch bij de Pijpelijntjes-affaire betrokken. En het muisje had meteen een staartje. Direct na de verschijning van *Open brief aan P.L. Tak* werd de beroemde literator in het zonnetje gezet en wel in De Ware Jacob van 8 juli 1905. 'Een groot criticus heeft zijne meening gezegd over "Pijpelijntjes" van Jacob de Haan,' schrijft het blad en haalt dan heel Van Deyssels halfslachtigheid door de mangel. Zijn brief aan De Haan wordt uit de *Open brief* uitvoerig geciteerd met cursivering van de zin 'Voor mij zijt gij een zeldzaam en goed kunstenaar' en dan vervolgt het blad: 'Vreemde plaats, voorwaar, om een letterkundige critiek te plaatsen. Was voor dit, des Meesters oordeel, geen betere te vinden? Zou Verwey het stuk voor *De Beweging* geweigerd hebben? Zoo ook De Koo voor de *Groene*, Kloos voor *De Nieuwe Gids*? Wij weten het niet. Slechts dit weten wij: dat *De XXste Eeuw*, redactie Lodewijk van Deyssel, het stuk de moeite van het plaatsen niet waard heeft gevonden. Voor dit hóóg-literaire maandblad was het van géén belang, of er al of niet een zeldzaam en goed kunstenaar ontdekt was'.

1 Een variant op de aan Aristoteles toegeschreven uitspraak: 'amicus Plato, sed magis amica veritas'

Men zou zich verbazen als het na deze gebeurtenissen later nog tot een vruchtbare literaire samenwerking tussen De Haan en Van Deyssel gekomen was. En dat was dan ook niet het geval. In augustus 1905 stelt De Haan aan Van Deyssel een publikatie van fragmenten uit de roman *Pathologieën* in De XXste Eeuw voor. Hij zendt hem dan de ‘geliefde roman’ en ook een brief van Van Eeden (van 14 november 1905) met diens reactie op *Pathologieën*: ‘Ik stuur u het boek terug’, aldus Van Eeden, ‘daar ik toch niet in staat ben het uit te lezen. Het begin is eenigzins imitatie van de “Koele Meren”, verder op wordt het door stijl en wezen voor mij onleesbaar. “Kunst moet ontstaan door vreugde om God's werk,” zei Ruskin, en ik ben dat met hem eens. Ik noem een boek als dit geen kunst. Maar daar je toch je eigen weg blijft volgen en liever gelooft wat lof-sprekers zeggen, baat het ook niets of je mijn meening vraagt of weet’. Een curieuze brief. Van Eeden had van het werk van De Haan het omgekeerde van een hoge pet op en als er eens iets leesbaars uit De Haans vingers komt, lijkt het op Van Eedens eigen werk. Men vraagt zich af waarin die overeenkomst van *Pathologieën* met de roman *Van de koele meren des doods* zou bestaan en ook wie die ‘lof-sprekers’ geweest zijn. In elk geval was de brief geen aanbeveling en De Haan probeert nu Van Deyssel te betrekken in een gezamenlijke vrolijkheid op kosten van Van Eeden: ‘Wat kan mij Ruskin schelen? Waarom heeft Van Eeden toch zoo'n paar evangelisten? Daar, dat zijn goede-boodschappenloopers. (...) Waarom moet ik doen wat Ruskin dee, zou Ruskin doen, wat ik doe?’¹ En dan waar het De Haan op aankomt: ‘Ik hoop, dat u het boek toch wel lezen wilt en wel lezen kunt’. De gang van zaken is onduidelijk: er komen drie bladzijden ‘fijne fragmenten’ in De XXste Eeuw (april 1907), die dus uit

1 John Ruskin (1819-1900), Engels dichter, essayist en wereldverbeteraar; in 1901 verscheen een bloemlezing uit zijn werk in het Nederlands, met een voorwoord van Van Eeden

Pathologieën zouden stammen, maar in de boekuitgave daarvan niet zijn te vinden.

Inmiddels had De Haan in februari 1906 het tweede deel van *Pijpelijntjes*, dus het vervolg op de tweede versie, voltooid. Van Deyssel schreef hem in oktober dat hij uit dat tweede deel wilde publiceren ‘de passages, die het kleinburgerlijk nieuwe-buurtleven¹ afbeelden met weglating der zelf-ontledende, natuurkundig-zielkundige fragmenten’ (door De Haan geciteerd in een brief aan Kloos van 2 oktober 1910). In De Haans eigen woorden, in een brief aan Verwey van herfst 1906, klinkt dat zo: ‘Hij zal het tweede deel van “Pijpelijntjes” in de 20ste Eeuw plaatsen, maar datgene wat burgerbroekjes en burgerrokjes irriteeren kan moet er uit’. En in een brief aan Herman Robbers: ‘Van Deyssel zal fragmenten opnemen uit het tweede deel van “Pijpelijntjes”’, met als voetnoot bij ‘fragmenten’: ‘Alleen fatsoendelijke. Dus Ge hoeft Uw abonnement op 't Tijdschrift niet op te zeggen’.

Maar de geruststelling is onnodig. Maanden gaan voorbij. Er gebeurt niets. Dan brengt De Haan zijn boek bij Van Deyssel in herinnering: ‘uw halsstarrig zwijgen op mijne brieven doet mij pijn. Gewoonweg ben ik langzamerhand verbijsterd geraakt. Van tijd tot tijd krijg ik ontzettende aanvallen van woede, wanneer ik bedenk met welk eene voortdurende minachting U mij behandelt. (...) En vooral 's nachts, als de menschen stil zijn, denk ik altijd maar heen en weer van het verschijnen van “Pijpelijntjes” af, tot nu toe. Dat wordt een gevaarlijke manie’. Jaren gaan voorbij. Er gebeurt niets. Dan komt De Haan op de kwestie terug, in een brief van 2 oktober 1910: ‘Zeer Geachte Heer Van Deyssel, gij zult u zeker nog wel het tweede deel van mijn boek “Pijpelijntjes” herinneren, dat door u in den zomer van 1906 [de zes dubbel onderstreept] gedeeltelijk voor de 20ste Eeuw was geaccepteerd’. Maar het tijdschrift *De XXste Eeuw*

1 ‘Nieuwe Buurt’ is een oude benaming van de Pijp

bestond helemaal niet meer. Het was in 1909 opgegaan in De Nieuwe Gids, waarbij de verplichtingen door Van Deysssel aangegaan overgenomen werden. En Kloos had dan eindelijk tot publikatie van de uitgezochte stukken besloten. ‘Er komt niets in voor, dat de N.G. niet zou kunnen publiceeren uit een oogpunt van fatsoen,’ had De Haan geruststellend aan Kloos geschreven. ‘Nu wilde ik u vragen,’ schrijft De Haan aan Van Deysssel, ‘of u daarbij een enkel woord van Inleiding zoudt willen schrijven.’ Immers, ‘U hebt mij indertijd beloofd in de 20ste Eeuw uwe afkeuring uit te spreken over de wijze waarop men na het verschijnen van het eerste deel van *Pijpelijntjes* tegen mij is opgetreden. Dat is toen bij eene belofte gebleven. Zoudt u mij nu niet een enkel woord ter Inleiding willen geven als compensatie voor die niet vervulde belofte en voor het jarenlange wachten op plaatsing?’ En eind oktober 1910, als De Nieuwe Gids de drukproeven heeft opgestuurd, maant De Haan zijn oude Magister: ‘Als u dus nog een kort woord ter inleiding daarbij wilt zeggen en u dit nog niet hebt afgezonden, moogt ge u wel reppen’. In november 1910 verscheen het eerste stuk uit *Pijpelijntjes* in De Nieuwe Gids, zonder inleidend woord van Lodewijk van Deysssel.

Maar toen stond een andere held uit het *Pijpelijntjes*-drama op, de man die in het eerste bedrijf zo'n beslissende rol gespeeld had: Aletrino. Teruggetrokken levend in Zwitserland en mederedacteur van De Nieuwe Gids naast Kloos, bleek Aletrino niet op de hoogte geweest te zijn van deze tijdbom die Kloos van Van Deysssel geërfd had. Toen hij de titel ‘Pijpelijntjes’ in zijn eigen tijdschrift tegenkwam, werd hij onaangenaam herinnerd aan dat boek ‘waarvan ik zooveel last en ellende had gehad’ en hij protesteerde. Aan Robbers schreef hij: ‘het kan me niets schelen of er stukken van den vent worden opgenomen, zóó kleingeestig ben ik niet, maar ik wil niet, dat zij onder den titel *Pijpelijntjes* in de aflevering komen’. Na veel geharrewar wer-

den toen nog twee fragmenten als ‘Schetsen’ in De Nieuwe Gids gepubliceerd, in juli 1913.

Tot een boekuitgave is het daarna niet meer gekomen. In 1906 kondigde De Haan de verschijning al aan, in een brief aan Robbers: ‘Ik heb het tweede deel van *Pijpelijntjes* voltooid en zal dat in het volgende jaar, als ik verbeterd ben, uitgeven. Laat de bende dan maar razen’. En in 1908 schrijft De Haan in het voorwoord van *Pathologieën*: ‘Een tweede deel van “Pijpelijntjes” is door mij voltooid, waarvan de uitgave komen zal, zoo spoedig omstandigheden buiten mijn wil, dit toelaten’. En in 1910 schrijft hij aan Kloos, als hij aandringt op publikatie van alle uitgekozen stukken in de loop van 1911: ‘eerst dan kan ik maatregelen gaan nemen voor eene uitgave in boekvorm’. Maar na 1913 is het manuscript zoekgeraakt. We weten nauwelijks waar het boek over gaat: een jong advocaat, mr Cor Koning (d.i. de hoofdpersoon van *Pijpelijntjes*-tweede versie, d.i. ‘Joop’ uit de eerste versie), wacht op een betrekking in Indië... De brave stukken in De Nieuwe Gids geven de bende weinig aanleiding tot razen. De Haan zelf stelde dit boek echter hoger dan *Pathologieën*.

Wanneer men denkt aan het lot van *Pijpelijntjes* of ook wel aan de *Nerveuze vertelling* die door Herman Robbers, redacteur van Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, is zoekgemaakt (we weten alleen een titel: ‘Opstel over eenen dood te Meerenberg’), dan krijgt men soms aanvallen van woede. Maar De Haan moest op nog meer manieren voor zijn vermetelheden boeten.

Na zijn ontslag in Voorschoten in de herfst van 1904 (door toedoen van Tak), kwam hij in 1905 als tijdelijk schrijver voor tien gulden per week bij de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam, ‘een héel inferieure betrekking’, zoals hij aan Albert Verwey schrijft. In november 1905 deed hij zijn kandidaats. In 1906 vinden wij hem aan het Instituut ‘Wegerif’ in Nijmegen, waar hij van 's maandags tot vrijdags woont en elke dag zeven uur

lesgeeft. Aan Van Eeden schrijft hij: ‘Het is een druk bestaan. Voeg daar bij mijne rechtskundige studiën, die ik rijk en ruim wil houden, dan zie je, dat ik genoeg heb te doen’. Daarna is er sprake van een ‘betrekking’ in Zwolle, maar, zo schrijft De Haan aan Robbers, ‘die ben ik kwijt als men van de P-affaire hoort’. De benoeming ging niet door. In 1907 verdient hij weer zijn brood in Amsterdam als invaller bij het lager onderwijs: ‘Stoffel is benoemd tot tijdelijk ondermeester aan eene stads-armenschool. De grootste stakker van al de kinderen is Stoffel zelf,’ schrijft hij aan Van Eeden. En: ‘Het werk in de school valt me zeer moeilijk. De klas is zeer groot, vijftig. De kinderen staan mij tegen’. In 1908 wordt hij benoemd aan school 84 als tijdelijke leerkracht voor f 66 per maand. De wethouder wenst een medisch onderzoek, maar De Haan weigert, aangezien ‘ik vroeger reeds drie malen eene betrekking van tijdelijk onderwijzer heb vervuld, te samen tot eenen tijd van zestien maanden.’ De laatste augustus eindigt zijn betrekking aan school 84 en De Haan wordt op de reserve-lijst van tijdelijke onderwijzers geplaatst. Op 7 november 1908 komt een verzoek in behandeling om Jacob Israël de Haan als tijdelijk onderwijzer aan school letter K in een vacature te laten voorzien. En hier vond De Haan als onderwijzer zijn Waterloo.

De schoolopziener Sterck¹ heeft bezwaren. Hij maakt de wethouder² in een brief attent op een rapport van de gemeentegeneeskundige G. van Waijenburg, die een onderzoek naar de geestestoestand van De Haan had ingesteld en daarbij tot verontrustende resultaten kwam. ‘Bovendien,’ schrijft Sterck, ‘moet ik U er met ernst op wijzen dat genoemde De Haan zich in den laatsten tijd een treurige vermaardheid heeft verworven in de letterkundige wereld door het schrijven van allerlei vuile

1 Johannes Franciscus Maria Sterck (1859-1941), schoolopziener te Amsterdam van 1893 tot 1927; bekend om zijn bemoeienis met het werk van Vondel

2 S. de Vries, opvolger sinds 1906 van de liberaal Van Hall

en cynische romans en tijdschriftartikelen.’ In de brief (bewaard in het Gemeentearchief van Amsterdam) vindt men ingeplakt een advertentie voor *Pathologieën* uit het Algemeen Handelsblad, zondagsblad, 8 november 1908: ‘Pathologieën / door Jacob Israël de Haan / (Schrijver van Pijpelijntjes)’. Wethouder De Vries reageert met een briefje aan het Hoofd van school Ir. K: er is bezwaar tegen De Haan, een andere keus is gewenst (10 november). En zoals steeds neemt De Haan de handschoen op. Op 16 november stuurt hij de wethouder zijn beide romans *Pijpelijntjes* en *Pathologieën* en beveelt vooral het voorwoord van Georges Eekhoud in *Pathologieën* ter lezing aan. Hij schrijft verder dat hij geen verband ziet ‘tusschen den inhoud van mijne letterkundige kunstwerken en mijne benoembaarheid tot onderwijzer’: ‘met even veel recht zoudt u mij wel kunnen ontslaan als onderwijzer om een academisch proefschrift, dat ik zou maken als doctorandus’. De bevindingen van Van Waijenburg wuift hij weg: het gaat daar om ‘jongensachtige aanstellerijen uit het jaar 1902’ [de *twee* dubbel onderstreept].

Op 20 november zendt de wethouder de boekwerken aan De Haan terug. Hij spreekt zijn verwondering erover uit dat De Haan van de lezing van die boeken een verandering in zijn opinie heeft verwacht. De Haan is als onderwijzer ‘in geen school’ op zijn plaats.

De Haan antwoordt nog op dezelfde dag. Hij had helemaal niet verwacht dat de wethouder van mening zou veranderen, schrijft hij. ‘De zaak is eenvoudig deze: dat u als wethouder en de Heer Sterck als schoolopziener op mij als onderwijzer hebt verhaald de bezwaren die u als antirevolutionnair en de Heer Sterck als Rooms-Katholiek hebt tegen mij als letterkundig kunstenaar’.

Op 26 november deelt de wethouder aan De Haan mede dat hij is geschrapt van de lijst van benoembare tijdelijke onderwijzers. De Haan schrijft aan Verwey: ‘De nieuwe wethouder heeft

mij op aanraden van den Katholieken schoolopziener J.F.M. Sterck als reserve-onderwijzer ontslagen. Niet op grond van mijn onderwijs, maar op grond van mijne geschriften. Ik kan nu aan geene enkele school meer benoemd worden. Ik heb dit aan “de Tijd” te danken, die een niet groot aantal weken geleden schreef, dat men krankzinnigen in een gesticht zette en boeven in eene gevangenis en dat men dus mij ook niet met rust behoefde te laten’.

De *Pijpelijntjes*-affaire is uitgegroeid tot een *Pijpelijntjes-Pathologieën*-affaire.

Op 15 augustus 1908 schreef zekere H. van Loon een stuk ‘Afwijkingen’ in De Hofstad, ‘artistiek weekblad voor Nederland’, naar aanleiding van de roman *Pathologieën* van Jacob Israël de Haan. De toon die Van Loon aanslaat, is niet mis: ‘de schurftige schapen moeten geweerd uit vrees voor besmetting’, het einde van de wereld lijkt nabij, ‘Van alle kanten, uit de hoogste kringen, komen den laatsten tijd geruchten van deze, ellendigste, verrotting’. Op 22 augustus - en wie daar nog van opkijkt, heeft er niets van begrepen - vinden we in de correspondentierubriek van dat blad een verweerschrift van De Haan. Maar de toon is hier toch anders dan vroeger in Het Volk. Het lijkt of René Richell, de amorele, demonische kunstenaarsfiguur uit *Pathologieën*, de pen voor hem heeft opgenomen: ‘Ik ben verliefd op alle kunst en ik haat alle Zedelijkheid, vooral de tegenwoordige, die zeer onzedelijk is’. En: ‘Kunst is genot, Zedelijkheid is Beperking. En daarom wordt iedere Kunst door mij boven iedere Zedelijkheid verkoren’. En: ‘De menschen zijn veel te Zedelijk en veel te Kunsteloos. Dat is om te stikken van benauwdheid’. Dan citeert De Haan de bekende brief van Van Deyssel en geeft als commentaar: ‘Hij is eene betrekkelijke verloocheining van de Onzedelijke Letterkunde door Lodewijk van Deyssel, die haar Grootmeester had kunnen zijn. Maar ik wil de Dienaar van de Onzedelijke Letterkunde

zijn'. Een passage over homoseksualiteit in De Haans ingezonden stuk werd door de redactie geschrapt.

Van Deyszel was heel boos om die publikatie van zijn brief in De Hofstad. De Haan schreef hem: 'Ik wil u er nu wel op wijzen, dat die brief reeds vier jaar geleden door mij gepubliceerd is. Ik heb u, dat zult Gij u wel willen herinneren, verlot tot die publicatie gevraagd, en u hebt daarop niet eens geantwoord'.

Op 28 augustus 1908 nam De Tijd de fakkel van De Hofstad over, in een redactioneel artikel 'Gevaarlijke kunst' op de voorpagina. 'Moordenaars en boosdoeners van allerlei aard,' aldus het katholieke blad, 'vervolgt men met alle middelen en langs alle wegen; geen moeiten noch kosten worden gespaard om de menselijke samenleving te beschermen in lijf en goed harer leden; krankzinnigen sluit men op en men stelt niemand bloot aan de onheilbrengende aanslagen van deze ongelukkigen.

Maar schrijvers als Jacob Israël de Haan gaan in ons vrije Nederland ongestraft voort met duizenden ongelukkig te maken naar ziel en lichaam met hun weerzinwekkend pornografisch geschrijf. Sterker nog, hun pennenvruchten worden door sommigen nog opgehemeld tot producten der waarachtige kunst. Gevierd en vergoed worden zij door een steeds meer ontaardend publiek. Zal dan nooit iemand den moed hebben de maatschappij te beveiligen tegen de misdadige waanzinnigheden van deze soort litteratoren?' Slecht een enkele keer - het is een waardevolle zeldzaamheid! - komt een schrijver er toe 'het lezen van zijn eigen boek te ontraden, ja, af te keuren'. En deze waardevolle en zeldzame kunstenaar is: Lodewijk van Deyszel, die immers toegaf dat zijn begrip van wat een letterkundig boek... enz. 'Had hij dat gewijzigde en aangevulde begrip vroeger bezeten,' zo concludeert De Tijd, 'veel van wat hij toen schreef, ware waarschijnlijk nooit uit zijn pen gevloeid.' Maar: 'tot zulke bekentenissen komen er niet velen'.

Zo werd de grote Tachtiger in het kamp van zijn voormalige

tegenstanders ingehaald en bijgezet. En onze vriend Jacob Israël? Op 5 december 1908 schrijft hij aan Herman Robbers: ‘ik heb afgedaan’.